

Faşist rejimleri için de bir peşrev olarak görülmüştür. Hans Rosenberg'in sözleriyle, "mutlak monarşinin tutucu varisleri, kitle diktatörlüklerinin ve yirminci yüzyıl totalitarizminin ortaya çıkışının ve zafarinin sorumluluğunu paylaşmaktadırlar".¹ Theodore Hamerow, daha da ileri giderek "1848'de yapılan hataların bedeli 1849'da değil, 1918'de, 1933'de ve 1945'de ödenmiştir"² diyor. Ralf Dahrendorf, İmparatorluk Almanya'sını, "toplumsal tabakalaşma sisteminde, askeri ya da bürokratik rütbe düzenini örnek alan resmileştirilmiş bir statü hiyerarşisi" temelinde evrilen "endüstriyel bir feodal toplum" biçimi olarak tanımlamıştır. Bu geleneğin sonucu olarak,

Toplumda özgürlüğün kurulmasına direnen pek çok eğitim bulunduğu içindir ki, Almanya, Nasyonal Sosyalist diktatörlüğe giden yola girebildi - ya da belki de girmek zorunda kaldı ... [Almanya'da] ne yurttaşlar toplumu anlamında ne de öz güvene sahip bir burjuvazinin egemen olduğu bir toplum anlamında modern bir toplumdaki söz edilebilir.³

Kent çıkışlı bir burjuvazinin kırsal alandaki köylü müteflekleriyle birlik-te gerçekleştirildiği devrimci bir başkaldırı söz konusu olmadığı için, Barrington Moore da aynı şekilde Almanya'nın kaydettiği gelişmeyi, siyasal alana, otoriter yönetim biçimlerine yatkın "sanayi öncesi" seçkinlerin egemen olmayı sürdürdüğü, "tutucu bir modernleşme" örneği olarak ayır-dırmekteydi.⁴

Almanya'nın ve Fransa'nın tarihsel seyrileri çok sık olarak, her iki ülkenin izlediği farklı ve karşı yöndeki "modernleşme yolları" hakkında ileri sürülmüş genel tarihsel yargıları doğrulamak amacıyla anılırlar. Fransızların, *ancien régime*'den Louis Napoleon'un düşüşüne kadarki tarihi, modern endüstriyel kapitalizmin gereklerine uygun siyasal kurumların tedrici olarak sağlamlanmışlığı bir süreç olarak görülürken; Almanya, bu yüzyılın ilk yarısında Nazi rejiminin de gösterdiği gibi, nihai olarak dehishtengiz sonuçlar yaratabilecek, başarısız ya da kısmi bir "modernleşme" örneği olarak boy gösterir. Fransa'nın 1789'da muzaffer bir burjuvazi yarattığı noktada, Almanya devlet iktidarını kendisi için fethetmekten aciz, bu yüzden Parlamentoer demokrasiye ve liberal kapitalizme açıkça düşmanlık besleyen "sanayi öncesi" seçkinlerle uzlaşmaya yatkın, görüş-nüste miskin ve zayıf bir burjuvazi yaratmıştır.

Dolayısıyla Prusya mutlakçılığının, başlangıcından Bismarck döneminde Reich'in sağlamlanmasına kadar izlediği gelişim örüntüsü sadece Avrupa'daki genel eğilimlerden bir sapma olarak değil, yirminci yüzyılın

1. Hans Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience 1660-1815* (Boston: Beacon Press, 1966), s. viii.

2. Theodore Hamerow, *Restoration, Revolution and Reaction* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1958), s. viii.

3. Ralf Dahrendorf, *Society and Democracy in Germany* (New York: Anchor, 1969), s. 58, 376.

4. Barrington Moore, *Social Origin of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966) s. 433-52.

Konuyla ilgili İngilizce yazında son zamanlarda yapılmış bir tarama için bakınız: Richard J. Evans, "Almanya'nın Kayıp Devrimi Miti", *New Left Review*; sayı 149 (Ocak-Şubat, 1985) s. 67-95; yine Richard J. Evans, "Giriş: Wilhelm II'nin Almanya'sı ile Tarihcilerin Almanya'sı", R. J. Evans'ın yayına hazırladığı *Society and Politics in Wilhelm Germany* içinde (Londra: Croom Helm, 1980).

"Yapısal süreklilik" adı verilen tez, Alman olmayan iki tarihinin çok sert saldırılarına hedef olmuştur. Bakınız: David Blackbourn ve Geog Eley, *The Peculiarities of German History* (Oxford Üniversitesi Yayınları, 1984).

Blackbourn ile Eley'in çalışması da, İngilizce okur için üç yararlı makalede özetlenmiş bir dizi eleştiri ve tartışmaya yol açmıştır: Roger Fletcher, "Batı Alman Tarih Yazıcılığında Son Gelişmeler: Bielefeld Okulu ve Eleştirisi", *German Studies Review*, cilt 7, sayı 3 (Ekim, 1984); Robert G. Moeller, "Kaysar Yeniden mi Yazılıyor? Modern Alman Tarih Yazıcılığında Süreklilik

Almanya'nın gelişmesini "özgü" klan yanlara yapılan bu vurgu, Marx ile Engels'in de çalışmalarında belli ölçülerde yansısını bulmaktadır. Örneğin Marx, Fransız mutlaklığının, "burjuvazinin sınıfsal egemenliğini hazırlamak"la özünde ilerlemeci bir rol oynadığını söyletken, Hohenzoller mutlaklığına ilişkin tanımlamaları hiç de iltifatkâr değildir.⁵ Engels ile yazışmalarında Marx, Prusya mutlaklığının yükselişini şu sözlerle tanımlamıştır: "Küçük hürsüzlükler, rüşvet, düpedüz menfaat, mirası kapmak için el altından çevrilen işler vs. Bütün bu adice işler; Prusya tarihinin gelip dayandığı yer budur".⁶

Alman burjuvazisinin 1848'deki rolünü Engels, "İngiliz ya da Fransızdan sonsuz kere daha yüreksiz..." sözleriyle tanımlıyor.⁷ Marx'ın [Alman] burjuvazisine ilişkin değerlendirmesi de bundan daha az aşağılayıcı değildir: "Fransa'da burjuvazi halkı alçaltmak için kazandı. Almanya'da ise halkı kazandırmamak için kendini alçalttı. Bütün tarihte Alman burjuvazisinden daha aşağılık ve habis ruhlu bir burjuvazi daha yoktur".⁸

Ondokuzuncu yüzyıl Alman devletine bu benzersiz niteliği veren şey, Marx'a ve Engels'e göre, burjuvazinin siyasal geri kalmışlığı ile feodal aristokrasinin süregelen hegemonyasının oluşturduğu bileşimdi. O yüzden Engels, "1848'den 1850'ye kadar burjuvazinin hayli alçakça desteklediği şey" ile Bismarckçı devletin 1871'de yapmak zorunda kaldığı şey –yani devleti birleştirerek, feodalizmden kalan son izleri de silmek– arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır.⁹ Ünlü bir pasajında Marx, Bismarckçı devleti "parlamentar biçimlerle süslenmiş, biraz feodalizmle işlanmış, çoktandır burjuvazinin etkisinde, bürokrasi tarafından beslenen ve polis tarafından korunan, askeri despotizmden başka bir şey değil" sözleriyle tanımlamıştır.¹⁰

Perry Anderson'ın da dediği gibi ne Marx ne de Engels, bu "sıfat tanımlamaları"nın¹¹ daha fazla sürdürmüşlerdir. Örneğin Engels, onu "mo-

dem burjuvazinin gerçek dini" olarak tanımladığında yukarıdan devrim olgusuna ilişkin genel bir kuramsal bakış açısı geliştirmenin eşğine gelmiştir.¹² Engels'in Bismarck hakkındaki formülasyonlarından bazıları bir ölçüde abartılı da olsa, çözümlerinin genel itkisi doğrudur. Almanya'nın izlediği yukarıdan burjuva devrimi yolunun, Almanya'nın kimi tarihsel özelliklerine dayanmakla birlikte, daha geniş bir tarihsel bağlam içersinde de görülmesi gerekir. Yukarıdan devrim olgusunun "modern burjuvazinin dini" haline gelmesi, bilinçli herhangi bir tasarının ürünü değildi. Tersine, dünya kapitalizminin gelişiminin belli bir evresinde, ülkelere dayanmış bir şeydi. 1860'larda kapitalizmin ulus-devletler sisteminin giriminin bedeli, tek tek devletlerin ekonomilerini süratle dönüştürmelerini gerektiriyordu. Şayet yerli burjuvaziler bu görevi gerçekleştirmek için yeterince gelişmemiş iseler, bu durumda gerekeni yapmak başka toplumsal güçlere düşmekteydi. İngiliz ve Fransız devriminin oluşturduğu bir dekorda elbette Almanya da meydana gelen olayların benzersiz [aynaksı ve yabancılayıcı] bir görünüm arz etmeleri kaçınılmazdı. Bugünden bakıldığında bu olaylar farklı bir anlam kazanmaktadırlar. 1860'lar, Japonya, İtalya ve Birleşik Devletler gibi son derece farklı ülkelerde buna benzer yoğunla yukarıdan devrim örneğine tanık olmuştur.¹³ Bu açıdan bakıldığında Almanya'nın *Sonderweg*'inin pek fazla bir özelliği kalmayabilir.

Bununla birlikte Almanya'nın daha önceki tarihinden bakıldığında, Almanya'nın kaydettiği gelişiminin, Bismarck'ın yukarıdan devrimine özgü bir tarz vermekte derin etkileri olmuş belli özellikleri de vardır. Prusya mutlaklığı çoğunlukla Avrupa'nın en geri kalmış mutlaklıklarından biri olarak nitelendirilmiştir. Ancak, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda hatırı sayılır miktarda dönüşüme uğramış, en dirence ve inatçı mutlaklıklardan biri olduğunu da göstermiştir. Bürokrasi hiçbir zaman Fransa'nın mutlakçı devletin cesametine ulaşmamış olmakla birlikte, otonomesine karşı gerek burjuvaziden gerekse aristokrasiden gelen tehlikeli meydan okumaları savuşturmak konusunda çok daha mahir davranmıştır. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için, öncelikle Prusya mutlaklığının tarihsel köklerini incelememiz gerekmektedir.

12. Engels, alıntılan Draper, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 413.

13. Blackburn ve Eley, *Peculiarities*, s. 84; bu örneklerin daha gelişkin bir değerlendirilmesi için bakınız: Alex Callinicos, "Burjuva Devrimi ve Tarihsel Materyalizm", *International Socialism*, sayı 43 (Haziran 1989).

ve Değişime" *Journal of Social History* (Yaz 1984); "Toplumsal Tarih, Bir İnkılam mı? H.-U. Wehler'in 'Das Deutsche Kaiserreich'ına Bazı Tepkiler", *German Studies Review* cilt 7, sayı 3. (Ekim, 1984).

5. Karl Marx, "Louis Bonaparte'in Onsekiz Brumaire'i", *Surveys from Exile* içinde, yayına hazırlayan David Fernbach (Harmondsworth: Penguin Books, 1977), s. 238.

6. Marx, alıntılan Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Londra: Verso, 1974), sayı 1, s. 237.

7. Frederick Engels, alıntılan Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol.2: *The Politics of Social Classes* (New York: Monthly Review Press, 1978), s. 223.

8. Marx, alıntılan Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, cilt 2, s. 225.

9. Engels, alıntılan Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 418.

10. Marx, alıntılan Perry Anderson, *Lineages*, s. 277.

11. Age, s. 277.

I. Alman Mutlaklığının Yükselişi

Prusya'da Hohenzollern mutlaklığının kuruluşu, Otuz Yıl Savaşları'ndan hayli sonra gerçekleşmiş olsa bile, bu mutlaklığa ayrıt edici niteliğini veren toplumsal harçların çoğu, çok önceleri, ondördüncü yüzyılın sonu ile onbeşinci yüzyılın başlarında Avrupa çapında patlak veren tarımsal bunalımdan başlayıp, fiyat devrimi ile tarımsal iyileşme dönemini de içine alacak şekilde onaltıncı yüzyıla uzanan bir zaman kesitinde atılmıştır.

Onbeşinci yüzyılın ortalarında Almanya'nın kuzey ve batı bölgelerinde köylülük, Almanya'nın diğer bölgelerinde duyulmamış bir özerklik düzeyine ulaşmıştı. Gerçi serflik (*Leibeigenschaft*) hâlâ kırın toplumsal ilişkilerine egemen olmayı sürdürüyordu ama soyluların köylülük üzerindeki yargısal denetimleri ciddi zorlanmalarla karşı karşıyaydı. Köylü direnişinin ve göçlerin bir araya gelmesiyle tek tek lordların kendi demeslelerinde iki ya da üç günlük emek süresine el koyabilme güçlerinde de tavsamalar görülmeye başlandı. Yargısal denetimin, köylü göçlerinden dolayı uğradığı parçalanma, tek tek köylülerin feodal resimleri çok sayıda farklı lordlara ödeyebilmeleri anlamına geliyordu. Ama yine de bu durum köylüler üzerinde, emek hizmetleri sisteminin yarattığı külfete karşılıkta, devde kulak kalıyordu.¹⁴

Onikinci yüzyıldan onbeşinci yüzyıla kadar Elbe'nin doğusunda yaşayan köylülerin durumu, Elbe'nin batısında yaşayanlardan belirgin bir biçimde daha iyiydi. Serflik burada da hakimdi, ama köylülerin Tötonik Düzen'in sömürgecilerinden devraldıkları koşullar genelde ehveniydi. Pek çok örnekte, görenekssel kiraları, resimleri ve iş hizmetlerini kayda bağlayan, topluluk haklarını tanımlayan ve köylülerin yer değiştirme şartlarını (ki bunlar en az düzeyde belirlenmişti) belirten köy beratları (*Händfeste*) verilmiştir.¹⁵ Bu anlaşmaların şartları, köyün vasisi olan köy topluluğu ile senyörlük otoritesi arasında az çok bir arabulucu işlevi gören—*Schulz*'un yönetimindeki köy topluluğunun (*Gemeinde*) görevini altındaydı.¹⁶

Şu halde en azından bir süre Elbe'nin doğusundaki köylüler oldukça

güçlü bir konumda bulunuyorlardı; hatta bölgeye musallat olan kronik bir emek yetersizliği, bu konumu daha da güçlendirmekteydi. Buna bir de onbeşinci yüzyılda da devam eden tarım bunalımı sırasında soyluların bahatının uğradığı badireleri eklemeliyiz.

Onaltıncı yüzyılın başları, Elbe'nin gerek doğusundaki gerekse batısındaki köylüler için bir dönüm noktası olmuştur. 1525'deki Alman Köylü İsyanı, neredeyse yüz yıldır süren ve köylülerin tedrici kazanımlar elde ettikleri münferit köylü isyanlarına bir son verdi. Her ne kadar Elbe'nin bazı doğu bölgelerinde ve kuzeybatıda önemli yansılar olmuşsa da, ayaklanmanın merkezi esas olarak güneybatıda, özellikle Doğu Prusya'nın kuzey kesiminde yer alan, insanların yoğun olarak yaşadıkları Samland bölgesinde bulunmaktaydı.¹⁷ Batı'daki ayaklanma görüldüğü kadarıyla birbirleriyle bağlantılı iki konu etrafında odaklanmıştı. Bir yandan lordlar, köylülük üzerindeki yargısal denetimlerini yeniden kurmak ve otlaklarla ilgili görenekssel haklarla, ortak kullanımına açık topraklardan yaratılan haklarının temelini oymaya çalışmak suretiyle aldıkları vergilerin miktarını yükseltmek istiyorlardı. Bir yazarın deyişiyle, "şahsi lordluk bağlarının dağılımı yapısını—bir serf aynı anda birden fazla lorda bağlı olabiliyordu—daha tutarlı ve mali bakımdan daha vaatkâr bir lordluk ve teritoryal egemenlik bağlarına dönüştürmek için yargısal denetimin yeniden kurulması gerekiyordu."¹⁸ Lordlar, şimdi mülkleri üzerinde miras haklarına sahip olan bir köylülükten topladıkları vergileri arttırmak için eski feodal fiziksel denetim haklarına başvurmuşlardı.¹⁹

Bu saldırıların köylülük arasında ateşlediği direnişin düzeyi esas olarak köy topluluğunun (*Gemeinde*) son derece gelişkin karakterinden kaynaklanmaktaydı. Bir tarihinin dediği gibi, "*Gemeinde* olmasaydı ayaklanma da olmayabilirdi".²⁰ Ayaklanmanın baş gösterdiği neredeyse her yerde köylü örgütlenmesi siyasal bir nitelik kazanmış ve yerel lordların güçlerini önemli ölçüde zayıflatarak, köylülerin gözündeki meşruyetlerini yitirmelerine yol açmıştı:

Kırsal yasal kaynaklara göre ... her *Gemeinde* üyesi, silahlı davayı destek-

17. Farklı bir değerlendirme için bakınız: Wunder, "Köylü Örgütlenmesi", s. 51; Carsten, *Origins*, s. 150.

18. Watts, *Social History*, s. 147.

19. Peter Blicke, "Orta Çağ Sonlarında Alman İmparatorluğunda Köylü İsyanları", *Social History* cilt 4, sayı 1 (Mayıs 1979), s. 233-5.

20. Age, s. 235; Eda Sagara, *A Social History of Germany* (Londra: Methuen, 1977), s. 150.

14. Sheldon Watts, *A Social History of Western Europe, 1450-1720* (Londra: Hutchinson, 1984), s. 133.

15. E. L. Carsten, *The Origins of Prussia* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1954), s. 63.

16. Heide Wunder, "Doğu ve Batı Almanya'da Köylü Örgütlenmesi ve Sınıf Çatışması", *Past and Present* no 78 (Şubat 1978), s. 49.

zanda bu mutlaklığın niteliğini önemli ölçüde belirlemiştir. Robert Brenner'in de dediği gibi, devletin "sınıf gibi bir artık çekicisi" rolüne soyunduğu yerlerde mini-mutlaklıkların "arketipik" örnekler olarak ortaya çıkması, aşın sert sömürüye karşı köylülüğü koruma ihtiyacıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu devletler *Bauernschutz* uygulamasının öncüleri durumuna geldiler.²⁵

Bunun çeşitli bölgelerde ve prensliklerde aldığı biçim büyük ölçüde farklılık göstermekteydi. Voralberg ve Tyrol gibi kimi bölgelerde serflik düpedüz kaldırıldı. Serfliğın varlığını sürdürdüğü başka yerlerdeyse serfler genel olarak en iyi kira sözleşmelerine sahip oldular; oysa resmen özgür olan köylüler mülklerini ormanlık, bataklık yerlerde ve çorak topraklarda bulmak zorundaydılar. Benecke'in belirttiği gibi, "en azından Batı Almanya'da, en iyi topraklar ve sözleşmeler, özgür olmayan, serf ailelerine gitmişti. Özgür bir adam olan ortalama köylü, gıpta duyulan biri değildi. Oysa Esch köyünde zengin serf özenilen biriydi."²⁶ O yüzden, paradoksal bir biçimde, kuzeybatıdaki pek çok bölgede ve özellikle kiliseye ait topraklarda serflik (*Leibeigenschaft*), bir yandan köylüyü toprağa daha sıkı bir biçimde bağlarken, aynı anda da köylülüğe haklar ve ayrıcalıklar sağlayan bir biçim olarak varlığını sürdürdü.²⁷

Köylülüğe sağlanan "koruma"nın biçimi ve derecesi çok sayıda etkene bağlı olabilmekteydi. Örneğin köylüler, şayet dolaysız olarak bağlı olduğu lordlardan farklı olan kilise otoritesinin ya da bölgesel bir prensin denetimindeki bir mahkemeye bağlı olacak kadar talihliyse, lord ile prens arasındaki çekişmeleri istisna ederek ekseriyetle kendi yararlarına yontabilirlerdi. Öte yandan şayet yerel mahkemeler yerel lordun kontrolündeysen, muhtemelen hiçbir oronite —tamamen kendiyile ilgili nedenlerden dolayı bile olsa— onları yerel lordun aşırı sömürü ve istisnalarından korumak üzere köylüler yaranna bir tavassut gösteremeyeceği için, durumları daha da kötü olabiliyordu. Gerçi genel olarak Prusya'nın hükümlerinden önce Batı Almanya'nın gevşek yapıları federal sisteminin varlığına rağmen küçük devletlerde, gelirleri canlı bir köylü ekonomisinin varlığına bağlı olduğundan, bölgesel prenslerin köylü haklarının "koruyucu" su rolü oynama gibi bir eğilimleri olmuştu. Örneğin kuzeybatıdaki kiliseye ait

25. Robert Brenner, "Sanayi Öncesi Avrupa'da Ekonomik Gelişme ve Tarımsal Sınıf Yapısı", I.H. Aston ile C.H.E. Phippin'in yayına hazırladıkları *The Brenner Debate* içinde (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 56.

26. Benecke, *Society and Politics*, s. 19.

27. Age, s. 76.

lemekle yükümlüydü; köylülerin oluşturduğu bir jüri yargı işlevi görmekteydi. Orlakların ve ortak arazinin gözetimi, ekim ve hasat dönemlerinin belirlenmesi, köy sokaklarının ve ticari işlerin denetimi gibi idari işler, köyün seçtiği köylüler tarafından üstlenilmisti. Köy başkanı (Mayor) ... yüksek otoritelerle bağlantıyı sağlamaktaydı. Köy topluluğunun içindendi, ama lord tarafından atanması adettendi. Orta Çağın sonlarında *Gemeinde*'nin ortaya çıkması ile ... köylüler siyasi düzenden birlikte sorumlu tutan toplumsal olarak düzenlenmiş bir çan oluştu. ... Kuruluş sürecinin diğer yanında ise, artık topluluğun kendisine verebileceğinden daha fazla koruma sağlamaktan uzak lordlar, meşruyetlerini yitmişlerdi.²¹

Köylü İsyanının kent çıkışı iki destekçisinin kaleme aldığı ünlü *Twelve Articles*'da (Oniki Madde), köylü *Gemeinde*'sinin lordlarla eşit koşullarda bir ortak olarak kabul edilmesi isteniyordu. Bu belgeden maksat, lordluğun "ekonomi dışı" kurumsal güçlerini açıkça kayıt altına almak suretiyle, lordların köylünün ürettiği artığa daha fazla musallat olmasını önlemektir.²²

Böyle bir programın, ayaklanmaya karışmış köylülerin çoğunluğunun özlüklerini ne kadar yansıttığını saptamak kolay olmasa da, soyluluk üzerindeki etkisi derin olmuştur.

Ortak bir program etrafında birleşmiş görünün bir köylülikle karşı karşıya gelen ... büyük, küçük lordlar ile bölgesel prensler (1522-3 tarihindeki Sovalyeler Savaşı'nda yüzeye çıkan) kendi aralarındaki iç çanışmaları unutup, Frankenhausein savaşında (12 Mayıs 1525), Babilinigen, Zebern ve başka yerlerde köylü ordularını yenilgiye uğratan Swabian Birliği gibi ordular kurdular.²³

Gerçi köylülük, savaş alanında kesin yenilgiye uğramıştı —50.000 ile 130.000 arasında köylünün yokedildiği tahmin edilmektedir— ama köylülerin istekleri, müteakip dönemin mini-mutlakçı devletlerini oluşturan hanedanlıkların anayasalarına dahil edildi.²⁴

1525 tarihli Köylü İsyanı'nın sadece batı Almanya'da hanedancı mutlaklığın ortaya çıkışıyla doğrudan bir bağlantısı olmakla kalmamış, aynı

21. Blickele, "Köylü İsyanları", s. 235.

22. Age, s. 239; Warts, *Social History*, s. 149.

23. Warts, *Social History*, s. 149. İsyanın genel etkisi bütün Almanya'da feodal lordların örgütlenmelerinin güçlenmesi oldu: "Alman topraklarının geri kalanında 1525 tarihi bir yüzyıl sonuydu ve kırsal siddetin büyük bölümü yönetici prenslerin ve yerel yöneticilerin hukuğuna ve düzenine yönelmişti". G. Benecke, *Society and Politics in Germany 1500-1750* (Toronto: Toronto Üniversitesi Yayınları, 1974), s. 10.

24. Blickele, "Köylü İsyanları", s. 238-9.

Paderborn bölgesinde yerel prensler olarak piskoposlar ekseriyetle köylülerin yararına hareket etmişlerdir:

Mülkü iflasın koruması için gereken olağandışı vergilerin büyük bölümünü onlar ödediği için Paderborn piskoposları köylülerin adeta üzerlerine titremektedirler. Lordlar tarafından istismar edilen ve kötü davranılan köylülerin efendilerine vergi ödeyemediklerini görmüş olmalıydılar. ... Dolayısıyla prens, kiracı-lord ilişkilerinden kaynaklanan sorunlarda etkin bir rol üstlenmişti. Elbette kendi de en önemli lorddu. Yerel yargıcına, önceden olmuş her özgül davayı emsal alarak yasalar çıkarma yetkisi verdi. Bir yasal-hukuki sorun ortaya çıktığında soru-yanıt biçiminde görüşülüyor, daha sonra da yerel bir görenek, bir *Ländersartel* ya da *Wesam* olarak yazıya geçiriliyordu.²⁸

Batı Almanya'da köylülerin çoğunluğu köle durumunda bulunuyor olsalar da, genelde bu önlemlerin köylülüğün koşullarını iyileştirmek gibi bir etkisi oldu. Köle köylüler toprak sahibi olabiliyor ya da en azından toprakları miras sözleşmelerine göre tasarruf edebiliyorlardı. Yine genelde güneybatı Almanya'da son derece yaygın olan müşteri yargılama sistemi köylülüğün yararına sonuçlar vermiştir.²⁹ Buna ek olarak bölgesel prenslerin uyguladığı *Bauernschutz* sisteminin, köylülüğü senyörel istismarların en aşırı biçimlerine karşı korumak gibi bir özelliği vardı. Bununla birlikte lordlar ile prensler arasında köylü artığı üzerinde yaşanan sınıf-ıçi rekabetin derecesinin, asla Fransa'daki düzeye varmadığını da belirtmek gerekir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren kuzeybatı Almanya'nın gerek din-dışı gerekse kilise topraklarında, bölgesel prensler ile lordlar arasında giderek artan bir işbirliğine tanık olunmaktadır; köylünün ürettiği artığın rantlar ve vergiler arasında nasıl dağılacacağı konusunda ortaya çıkan çatışmalar, bu iki grubun karşılıklı yararları gözetilecek biçimde ve dolaysız üreticilerin zararına çözümlenmiştir.³⁰

Onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren Elbe'nin doğusundaki köylülerin koşullarının batısındakilere nazaran daha kötü olduğu konusunda genelde bir anlaşma mevcuttur. Doğu Elbeli köylülere bahşedilen ve Töronik Düzen'in getirdiği çözümden yana ayarlı bir niteliği olan elverişli kira şartları, köylü ekonomisinin önemli bir gelişme sağlamasına

28. Age., s. 77-8.

29. Anderson, *Lineages*, s. 223; Sagara, *Social History*, s. 147; Jerome Blum, *The End of the Older Order in Rural Europe* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1978), s. 85.

30. Benecke, *Society and Politics*, s. 80, 144.

olanak vermişti. Onbeşinci yüzyıl boyunca köylüler, tahıla olan talebin artması sayesinde arık üretimini fazılaşırabilmişlerdi. Aynı rantların, söz konusu çözümün bir şartı olarak, görenekssel para rantlarına çevrilmiş olması, durumlarının daha da iyileşmesini sağlamıştı.³¹

Fiyatlar artarken rantların oldukları yerde sayması, lordun zararına olmuştu. Sabit para rantlarından dolayı lordun uğradığı gelir kaybı ve büyüyen tahıl pazarından elde edilen kazancın kendilerine değil de köylü kiracılarına yaraması, onaltıncı yüzyılın başlarında lordları gelirlerini artırmak için yeni yollar aramaya itti.

Pek çok örnekte çözüm, sabit para rantları yerine emek hizmetlerini geçirmek için baskı uygulamak oldu. Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında yerel malikâneler tarafından çıkarılan bir dizi buyrukla soyluluk, köylülüğü sahip olduğu özerklikten mahrum etmeye çalıştı. Daha sonraları köylüleri mülklerinden eden ve lordlarına karşı yasal bakımdan korumasız bırakan buyruklar çıkartıldı. 1540'da köylünün miras hakları ciddi ölçülerde kısıtlandı ve lordlar, kiracılarının çocuklarını birer hizmetkâr olarak çalıştırma haklarını kendilerinde alkoydular. Genel olarak bakıldığında köylülerin yasal durumları hızla bozulmaktaydı.³²

Yüzyıl ilerledikçe Doğu Elbeli köylüler üretimlerini *Gutsherrschaft* sisteminin (manorluk yargılaması) gereklerine uydurmak zorunda kaldılar. Onbirinci yüzyılın ikinci yarısında lordlar, fiyatların yükselmesinden ve mısra olan talebin büyümesinden yararlanabilmek amacıyla ekstansif demesne çiftçiliğine yöneldikçe köylülerden daha ağır emek hizmetleri talep etmeye başlamışlardı. Carsten'in özlü bir biçimde ifade ettiği gibi, "ağır emek hizmetleri ve köylünün toprağa bağlılığı, köylü emeğine dayanan ekstansif demesne çiftçiliğinin doğal sonucuydu."³³ Pek az kimse, onbirinci yüzyılda Doğu Elbeli köylülerin genel koşullarının bozulduğunu reddedecektir. Bunun yanında yine pek az kişi köylülerin bu arttırılmış emek hizmetlerini savuşturamayacak durumda olduklarından şüphe edecektir.

Doğu Elbeli köylülerin son kerte emek hizmetlerindeki bu dayatmaya direnememelerinin nedeni iki etkenle ilgiliydi. Birincisi, ister tesadüf, ister tasarlanmış olsun, doğulu lordlar, egemenlik ve denetimlerini kolaylaştırarak rümleşik köylü yerleşmeleri kurmuşlardı. Bu sayede, banda son derece yaygın bir olgu olan ve Robert Brenner'in işaret ettiği gibi,

31. Wunder, "Köylü Örgütlenmesi", s. 53.

32. Carsten, *Origins*, s. 151-6.

33. Age., s. 163-4.

"oroterenin bölünmesine yol açan ve batılı köylülere doğulu muadillerinde olmayan bir manevra olanağı kazandıran"³⁴ lordluk kurumu ile köy topluluğu arasında dağılmış bir yargısal denetimden kaçınmak mümkün olmuştur. İkincisi, köylülerin sahip oldukları (ekseriyetle Batı Alman muadillerinden daha fazla olan) resmi ayrıcalıklar ve haklar, esas olarak *Gemeinde* aracılığıyla örgütlenmiş köylü savaşılarının bir ürünü olmadıklarından, bazı durumlarda son derece de yüksek olabilen köy örgütlenme düzeyi, yine de lordun iktidarına karşı direnmenin bir aracı olarak çok etkisiz kalmaktaydı. Tersine, Brenner'in de vurguladığı gibi,

bu koşullar onlara lordlar tarafından (keñdilerince sebeplerden dolayı) bağışlanmıştı... köylüler bunları lordlardan almıştı, Bu, batıda görülen son derece farklı bir süreçti. Batıda köylüler kazanımlarını, topluluğun kendini uzun vadeli bir biçimde örgütlemesini gerektiren başarılı bir direnişin aracı olarak lordlardan söke almışlardı. Bunun sonucu olarak iş gücü kitliğinden doğan sorunları halletmek üzere lordlar, politikalarını daha çok aralık çekme ve daha fazla denetim yönünde değiştirdiklerinde, doğudaki köylüler dezavantajlı bir durumda bulunuyorlardı.³⁵

Yanlanması gereken soru şudur: Bu "dezavantaj"ın boyutu neydi ve köylülerin lordlarına direnebilmelerinde bunun ne gibi içerimleri olmuştur? Ayrıca bunun köylü direnişi açısından taşıdığı potansiyel, lordların örgütlenmesini ve siyasal iktidarını nasıl etkilemiştir?

Çok sayıda tarihçi, işe sadece yoğun emek hizmetlerinin devreye sokulmasının, köylü ekonomisini nasıl sarstığını sorarak başlamışlardır. Geniş bir ölçekte bakıldığında, direniş yetenekleri ve koşulları açısından Doğu ve Batı Elbeli köylüler arasında var olan geleneksel ayırımın çok abartıldığı düşünülmüştür. Bizim amacımız bakımından bu tartışmanın dolaysız önemi, Almanya'nın her yanında sınıfsal güç dengeleri ile ilgili geleneksel hesapları önemli ölçüde değiştirmesinden ileri gelmektedir. Bir yandan, Doğu Elbeli *Junkeler*'in, yönetimleri köylüler üzerinde sahip oldukları ekonomi-dışı gücün boyutu hakkında ciddi sorular ortaya atılmasını sağlamaktadır. İkinci olarak, merkezi siyasal otorite ile yerel lordlar arasındaki güç dengesinin, önceden sanıldığının tersine, yerel lordlardan yana daha az ağır bastığını düşündürmektedir ve bunun gelecekte Prusya mutlakçılığının gelişmesi açısından önemi belki de daha

34. Brenner, "Tarihsel Kökler", s. 278-9.

35. Ağa., s. 278.

büyük olmuştur. Örneğin William Hagen şunları ileri sürüyor:

Onaltıncı yüzyılda Orta ve Doğu Avrupa'daki soylulara ait demesnelerde yapılan çiftçilik, tarihsel yazının ona atfettiği can alıcı önemin ağırlığını üstlenebilecek kadar yavğun değildi. Manortluk üretimine yönelmekle, topraklı soylular hem kendilerini kurtarmış hem de bununla da kalmayıp servetlerini katlamış oldular. Ama bu ne köylülüğün ekonomik olarak yok olmasını ne de silahlı gücüyle, köylü uyruklarının lordlar tarafından soyulmalarını garanti edecek mutlakçı bir devletin ortaya çıkmasını gerektirmişti ... *Junkeler*'in tahakkümünü abartmak, hilafsız, köylünün direniş gücünü azımsamak olur. *Junkeler*'in onaltıncı yüzyıldaki başarısı, Prusya mutlakçılığının doğuşunu önceden belirlemediği gibi, Brandenburg'un toplumsal yapısının, soylu lordların iktidarlarının ve gelirlerinin ziyadesiyle büyük ve önemli görüldüğü Batı Avrupa örneğinden, bir uğursuzluk alâmeti gibi, kopmasına da neden olmamıştır.³⁶

Hagen'in savı, lordların elinde Doğu Elbeli köylülerini serfleştirmek için elzem olan ekonomi-dışı bir gücün bulunup bulunmadığı sorusundan ziyade, bu gücün köylü uyruklar açısından derecesi ve dengesiyle ilgilidir. Hagen'in, Brandenburg'un Prieignitz bölgesi üzerine yapılan çalışmalara dayanan verileri, onaltıncı yüzyılda "köylülüğün, çiftliklerine konan vergi yükünün tahammül sınırları içinde kalması kaydıyla artan emek hizmetlerine boyun eğdiklerini" göstermektedir.³⁷ Yani köylülerce daha az tercih edildiği açık bir rant biçimi olarak iş hizmetlerinin artırılarak dayatılması ya önceden varolan nakit ya da aynı rantlarda bir donmaya ya da azalmaya yol açmıştır.³⁸ Bunun şöyle bir içeriği vardır: Serflığın dayatılması ile ilgili yapılan geleneksel değerlendirmeler, doğulu lordların cebri güçlerini abartmış; emek hizmetlerinin artırılarak dayatılmasına direnme güçleri son derece sınırlı olmakla birlikte, köylülüğün daha katlanılabilir koşullar için pazarlık etme yeteneklerine gereken önemi vermemiştir.

Bu argüman çizgisi, lordların yerel ve ulusal düzeyde kendini ortaya koyan ekonomi-dışı siyasal güçlerinin boyutları hakkında da belli açılımlar

36. William Hagen, "Junkeler Ne Kadar Kudretliydi? Onaltıncı Yüzyıl Brandenburg'unda Köylü Rantları ve Senyörlük Kazançları", *Past and Present* sayı 108 (Ağustos 1985), s. 115.

Doğu Elbe'deki tarım ilişkileri ile ilgili önde gelen bir Doğu Alman tarihçi de aynı savda bulunmaktadır. Bakınız: Harmut Harnisch, "Köylüler ve Pazar: Elbe'nin Doğusunda Feodal Prusya'da Tarım Reformları Bağlamında, 1760-1807", Richard J. Evans ile W.R. Lee'nin yayına hazırladığı *The German Peasantry* (New York: St. Martin Press, 1986), s. 37-70.

37. Hagen, "Junkeler Ne Kadar Kudretliydi?", s. 94.

38. Ağa., s. 104-5, 111.

taşımaktadır. Doğulu lordun siyasal iktidarının aldığı ve malikâne sisteminin ortaya çıkışında ifadesini bulan biçim, soyluların topraklarını ve köylülerini doğrudan denetimleri altına almaları ve idari maliyetlerin en az düzeyde tutulmasını sağlamıştır.³⁹ Ancak *Junker*lerin egemen olduğu meclislerde alınan yasal kararların ve buyrukların temsil edici niteliği, çoğu zaman zannedildiğinden daha azdır. Örneğin Brandenburg'da lordlara köylü mülklerini kendi demeselerine katma yetkisi veren düzenleme, çoğu yerde uygulanma olanağı bulamamıştır. Onyedinci yüzyıl ortalarında Middle Mark bölgesinde köylü çiftliklerinin (*Hufen*) sadece %7'si, soyluların malikânelerine dahil edilebilmiştir.⁴⁰ Sınırsız emek hizmetine olanak veren yasal düzenlemeler, uygulamada "lordlar ile köylüler arasındaki yerel güç dengesinin ifadesi olarak, göreneksel bir *rotüne*'de tanımlanır".⁴¹ Üstelik köklü köy yerleşmelerinde rastlandığı gibi, güçlü *Gemeinde*'lerin bulunduğu yerlerde manorluk hizmetlerinin ölçüsü, [köylüler ile lordlar arasında] görüşülmek ve belli bir düzeyi kesinlikle aşmak üzere belirlenmek zorundaydı. Eğer lordlar bu kuralı ihlâl edecek olurlarsa, köylüler kira ödemiyor, iş bırakıyorlardı. "Köylüler güçlerini, genelde son derece sağlam bir yapıya sahip olan topluluk dayanışmasından ve özellikle toplu davrandıklarında ayak direyen, inatçı çiftçilerin araziden çıkarılmasını son derece zorlaştıran kalıtsal kira sözleşmelerinden alıyorlardı."⁴²

O nedenle onaltıncı yüzyılda Batı Avrupalı lordlar ile karşılaştırıldığında, *Junker*lerin ekonomi-dışı güçlerinin etkisi ne olursa olsun, yine de Doğu Elbeli köylülerin direnişlerini kıracak düzeyde değildi.⁴³ Aslında Hohenzollern mutlaklığının ortaya çıkış koşullarının biçimlenmesinde, lordların iktidarının bu oldukça sınırlanmış karakterinin daha çok payı olsa gerektir.⁴⁴ Birincisi *Junker*lerin, uzun vadede —bir görüngü olarak

39. Brenner, "Tarrnsal Kökler", s. 283.

40. Hagen, "Junkerler Ne Kadar Kudretliydi?", s. 113.

41. Age, s. 113; Carsten, *Origins*, s. 162.

42. Hagen, "Junkerler Ne Kadar Kudretliydi?", s. 114.

43. Uzun vadede bunun, ondokuzuncu yüzyıl *Junker* malikânelerindeki tarımsal değişikliklerin dönüşümü üzerinde önemli bir etkisinin olması gerektiği. Ancak serflığın sona erişinin ya da pazarın tarımsal kapitalizme geçişi hızlandırılmaya yettiğini düşünmek, erken bir yargı olabilir. Bakınız: Harnisch, "Köylüler ve Pazar"; William Hagen, "Junkerlerin İmansız Hizmetkarları: Brandenburg-Prusya'da Serflığın Yıkılışı ve Köylü Başkaldırısı, 1763-1811", *The German Peasantry* (New York: St. Martin's Press, 1986).

44. Prusya mutlaklığının uzun vadedeki gelişmesinde *Junker*lerin iktidarının önemi üzerine İngilizcedeki en önemli çalışmalar şunlardır: Carsten, *Origins*, s. 165-78; Hans Rosenberg, "Brandenburg-Prusya'da *Junker*lerin Yükselişi, 1410-1618", *American Historical Review* sayı 49

batıdakinden daha çapsız olmakla birlikte—köylü ayaklanmasının yaratıldığı tehditten uzak durdukları görülüyor, ki soyluların siyasal örgütlenmesine, bu tür tehditler karşısında onu merkezi bir devletin olabileceğinden çok daha kırılğan yapan merkezlessiz [ademi merkezi] olma özelliğini veren budur.⁴⁵ Bir anlamda *Junkerler* devlete, devletin *Junkerlere* duyduğu ihtiyaçtan daha fazla ihtiyaç duymuşlardı. O nedenle Hohenzollern hanedanının malikâneler karşısındaki üstünlüğü, daha çok ekonomik bakımdan güçlü bir hakim sınıf ile onun siyasal temsilcisi olan mutlakçı devlet arasında bir toplumsal anlaşma olmaktan ziyade, "kudretli *Junkerler*"in aslında zayıflıklarının bir ifadesi gibidir. Bütün bunlar şunu göstermektedir: Mutlakçı devlet, *Junkerlerin* devlet üzerindeki egemenliklerini vurgulayan açıklamaların bizde yaratacağı beklentinin aksine, aristokrasinin sınıfvari [sınıf benzeri] bir rakibi olarak oldukça özerk bir zeminde boy atmıştır.

II. Hohenzollern Mutlaklığının Kuruluşu

Hohenzollern mutlaklığının, özünde aristokratik temellere dayandığını yadsımak saçma olurdu. Prusya'nın siyasal yapısının temel dayanağını, Hans Rosenberg'in de belirttiği gibi, hiç tartışmasız, "bürokratikleşmiş monarşik orokrası ile iktidarının yerel temellerini daha da sağlamlaştırarak *Junker* aristokrasisi arasındaki uzlaşma" sağlamaktaydı.⁴⁶ Kendi bağımsız gelir kaynaklarını geliştirmeyi isteyen merkezi devlet ile aynı şekilde bu merkezi devletten geriye, kendine kalan iktidar kısmına sıkı sıkıya yapışmış aristokrasinin arasında var olan şiddetli rekabeti, Prusya mutlaklığının bu ikili yapısıyla —soyluların kırsal siyasal iktidarları ile merkezi idarenin süregelen varlığı— açıklamak kesinlikle abartı olacaktır. Üstelik *Junker* aristokrasinin kırsal alanda mutlak güç sahibi olduğu miti gereğince ele alındığında, çeşitli Hohenzollern monarklarının soylularla yapmaya hazır olduğu "uzlaşma"nın anlamını daha iyi kavramak ve devlet ile soyluluğun çıkarlarının uzun vadede nasıl birbirleriyle çatışır hale geldiklerini görmek mümkün olacaktır.

Avrupa'da belki de hiçbir yer, modern çağın başlarında çeşitli hanelerin topraklarını, dolayısıyla ekonomik güçlerini genişletmeye çalış-

(1943), s. 1-22, 228-42. Çerç Alman gerekse İngiliz kaynakların daha geniş bir listesi için bakınız: Hagen, "Junkerler Ne Kadar Kudretliydi?", sayı 1, s. 80-1.

45. Anderson, *Lineages*, s. 212.

46. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 43.

malarından kaynaklanan feodal savaşlardan. Alman devletleri kadar hasar görmemiştir. Bu çatışmaların en kanlılarından biri olan Onuz Yıl Savaşları, büyük oranda Alman topraklarında cereyan etmişti. Savaş ve savaşın neden olduğu yıkımdan kaynaklanan salgın hastalıklar yüzünden, 1618 ile 1648 arasında kentli nüfusun %33'ünün, kırsal nüfusun ise %40'ünün öldüğü tahmin edilmektedir.⁴⁷ Onuz Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan Westphalia Anlaşması'ndan sonra ortaya çıkan şöyle böyle üç yüz kadar prenslikten tek bir Alman devleti bile, bölgede diğer devletler üzerinde hegemonya kuracak bir yeteneği henüz sergileyebilmiş değildi. Hohenzollern mutlaklığının tarih öncesi, büyük bölümüyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nu oluşturan devletler arasındaki güç dengesine dayanmaktaydı. Kendileri küçük, kaynakları sınırlı olduğundan, bu devletlerin çoğu ekonomik ve siyasal bakımdan oldukça kırılğan bir yapıya sahiptiler. Bu dönemde Kutsal Roma İmparatorluğu'nu karakterize eden feodalizmin gevşek ama görece istikrarlı yapısının temeli buydu.⁴⁸

Hohenzollern hanedanlığının kalbi olan Brandenburg, onaltıncı yüzyılın tarımsal canlanma döneminde, görece zayıf bir prenslikti. Almanya'nın diğer bölgelerindeki feodal lordlardan çok daha yoksul durumda bulunan, mecalsiz bir soyluluğun yaşadığı, "sakin ve durgun bir taşra" havasındaydı.⁴⁹ Onuz Yıl Savaşları'nın sebep olduğu ekonomik yıkım ile Brandenburg'daki nüfusun yaklaşık %50'sini kaybetmek, onları daha da zayıflattı. Bu koşullar altında soylu malikâneler üzerinde denetim kurmak, Frederick William (Büyük Elektör) için hiç de zor olmadı. Yavaş yavaş devletlerin vergi toplama yetkileri, hatta *Lantage* (yerel Diet) eliyle itirazda bulunma hakları bile ellerinden alındı.⁵⁰ Frederick William'in başarıları arasında, eyaletlerin rızasını almadan dış politikayı çekip çevirmek ve daimi ordu oluşturmak da vardı.

Bu önlemlerin, aristokrasıyla varılan ve mutlakçı devletin yetkilerini "özel malikânelerin kapısında durduran"⁵¹ bir dizi uzlaşmayla sağlandığı doğrudur. Ünlü 1653 *Recess* inde [Ara] malikâneler, ancak senyörel yargılama hakları kabul edildikten ve vergiden muaf tutulduktan sonra, yarım milyon *thaler*lik bir ianede bulundular. Bunun yanında görenegin bir parçasını oluşturduğu her yerde *Leibeigenschaft* sistemi yürürlükte kaldı; aksi

kanıtlanmadığı sürece köylülerin *Leibeigen*, yani serf oldukları kabul edildi.⁵² Yine 1660 ve 1670'lerde soyluluğa, özellikle vergi alanında imtiyazlar verildi. 1680'de doğu ve banda soyluluk bu vergiden muaf tutulurken, seçici [electoral] kentlere istisnal vergisi getirildi.⁵³

Bütün bu önlemlere bakınca, "malikânelerin pazarlık şanslarının arttığı" görmek mümkündür.⁵⁴ Kısa vadede hiç kuşkusuz bundan büyük kazanç sağladılar. Aynı zamanda bunlar, bu dönemde Prusya'nın görece zayıflığından kaynaklanan zorunlu imtiyazlardı. Onuz Yıl Savaşları Hohenzollernlere, teritoryal genişlemenin ancak diğer feodal devletlerin lütufuna bağlı olduğunu göstermişti. Teritoryal zayıflık, mali zayıflığa dönüşmüştü ve bu da, malikânelerin kendi iradelerini merkezi devletin çıkarlarına karşı öne çıkarmakta görece özgür olmaları anlamına geliyordu. Dolayısıyla teritoryal büyüme için gerekli askeri devleti oluşturulmadığı için, soylulara bu tür ödünler vermek gerekiyordu. Anderson'un dediği gibi, "Elektör'ün ilk işi ... topraklarının savunulması ve bürünleştirilmesi için daimi bir askeri aygıt yaratılmasını mümkün kılacak istikrarlı bir mali temel oluşturmaktı".⁵⁵

Prusya mutlaklığının temelinde yatan gelişmeleri ve devletin soylulara vermek zorunda kaldığı ödümlerin temelini belki de en iyi ortaya serecek unsur, ordunun rolüdür. Teritoryal savaşlar feodal birikimin başlıca aracını oluşturmaktaydı ve devlet için bağımsız bir gelir kaynağı sağlamak bakımından birebirdi; zira yenilmiş bölgelerde inatçı soyluların barınması mümkün değildi. Ama toprak kazanmak için prenslerin sadık ve etkili bir orduya dayanmaları gerekiyordu. Zenginliğin, toprak mülkiyetinin ekonomi-dışı yoldan sömürüsüne dayalı olduğu başka yerlerde olduğu gibi Prusya'da da, "askeri gücün belkemiğini oluşturan kesimlere pahalı mali ve ekonomik ödümlerde bulunmak"⁵⁶ hâlâ bir zorunluluktur.

Feodal artık birikimi dinamiği açısından son derece önem taşıyan teritoryal genişlemenin yarattığı bir mecburiyet olarak Prusya'da bir hizmet soyluluğu geleneği doğdu. Hizmet soyluluğunun maddi çıkarlarıyla, mutlakçı devletin çıkarlarını birleştiren bir yol olarak ortaya çıkan hizmet

52. Anderson, *Lineages*, . 243; Carsten, *Origins*, s. 186-7.

53. H. W. Koch, *A History of Prussia* (Londra, Longman, 1978), s. 57; Anderson, *Lineages*, s. 243; Carsten, *Origins*, . 197.

54. Carsten, *Origins*, s. 187.

55. Anderson, *Lineages*, s. 240.

56. Rudolph Braun, "Vergileidung, Sossyo-politik Yapı ve Devletin İnşası: Büyük Britanya ve Brandenburg-Prusya", Charles Tilly'nin yazma hazırladığı *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1975), s. 312.

47. Sagara, *Social History*, s. 5.

48. Benecke, *Society and Politics*, . 9, 34-5, 373-9.

49. Anderson, *Lineages*, s. 238; Sagara, *Social History*, s. 49.

50. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 35-7.

51. Carsten, *Origins*, . 49.

soyluluğu, pek çok açıdan "Batı'daki makam satışlarının Doğu'daki eşdeğeri"ydi.⁵⁷ Ama bunu özellikle Prusya'ya özgü sanmak yanığı olur. Perry Anderson'ın da vurguladığı gibi, Prusya'da satılık makamların görece yokluğunun nedeni, esas olarak tüccar bir burjuvazinin bulunmayışına bağlanamaz.⁵⁸ Fransa'da makam satışı hiçbir şekilde burjuvazinin çıkarlarıyla sınırlı değildi. Devlet açısından da bu görev satışları ikili bir amaca hizmet etmekteydi: Birincisi, devletin köylü haklarını korumak ve vergi yoluyla köylü artığından payını almak amacıyla müdahale etmesi üzerine feodal lordların uğradığı gelir kaybının telafi edilmesini sağlayan bir mekanizmaydı. Dolayısıyla soyluların özel çıkarları ile burjuvazinin çıkarlarını, "kamusal" bir devlet alanına bağlamanın bir aracını oluşturmaktaydı. İkinci olarak, savaş yüzünden kronik borç batağında bulunan bir devlet için kolay ve tükenmez görünen bir gelir kaynağı oluşturulmaktaydı.

Prusya'da mutlaklığın ilk yıllarında soyluluk ile devlet arasında var olan güç dengesi, Fransız modeline göre büyük ölçekteki bir makam satışının ortaya çıkması için uygun değildi. Lordların yargı yetkilerinin tanındığı düşünülecek olursa, Frederick William'ın Taç ile soyluluk arasında gerçekte olduğu çözüm, devlete, köylü haklarını -dolayısıyla bağımsız gelir kaynağını- "koruması"ni mümkün kılan noktayı, Fransa'da olduğu gibi geçmesine izin vermiyordu. Ondokuzuncu yüzyıla kadar bütçede bir açık da söz konusu olmamıştı. Genelde terfilerle ve atamalarla soyluluğun kayıplarını telafi etme zorunluluğu, Fransa'da olduğu kadar bir baskı yaratmamıştı. Aslında şu bile ileri sürülebilir: Prusya'nın önünde böyle bir seçeneğin bulunmadığından, mutlakçı devletin onlara ordu içinde ayrıcalıklı konumlar vererek soyluluğun "ağzına bir parmak bal sürerken", aynı anda da bağımsız gelir kaynaklarına duyduğu gereksinimi de karşılayabilmesinin yegâne yolu, savaş yoluyla teritoryal genişleme politikasıydı.

Herhalükarda hizmet soyluluğu, Prusya mutlaklığının geri kalışlığının kanıtı olarak görülemez. Hatta önemli bir açıdan tam tersi bir durumun işaretiydi. Çünkü Fransa devletin makam satışlarıyla ancak düşe kalka yapabildiği bir şeyi tek bir vuruşta halletmişti: Hem soyluların bahasını, devletin geleceğine bağlamıştı, hem de devletin askeri ve mali gereksinimlerini dikkate değer ölçüde birleştirmişti. Fransa'da da vergi tahsil-

57. Anderson, *Lineages*, s. 218.

58. Age, s. 217-18.

darlığı ve sonra da *intendantlık* askeri ve mali işlemlerle birleşmişti. Ama bu görevler ekseriyetle onları satın alanların özel mirasları olarak görüldüğünden, mali açıdan, Almanya'da buna denk bir rol oynayan askeri komisyonların ancak yansı kadar verimli olabilmekteydi.⁵⁹

Fransa'da savaş maliyesi, devlet gelirleri üzerinde büyük bir baskı yaratmaktaydı; vergi tahsilatlarının özel çıkarlarını devletin mali gereksinimlerinin üzerine koyan makam satışı sistemi, bu durumu daha da katlanılmaz kılmaktaydı. Prusya'da ise tersine mali sistemin "meslekten" memurlarca yürütülmesinin sağladığı görece verimliliğin şöyle bir anlamı vardı: Prusya'da savaş maliyesi asla, dönem dönem Fransa devletinin içine düştüğü ve hazinayı felce uğratan borç döngüsüne yol açmamıştır. Bu sayede soyluluğa pahalı ödümler vermenin, böylelikle de soyluluğun "görece özerkliği"ni arttırmanın, mutlakçı devlet üzerinde yarattığı baskının azaldığı söylenebilir.⁶⁰ Perry Anderson'ın da farketmediği gibi, hizmet soyluluğu Prusya'nın geri kalmışlığının bir işareti olmakla kalmaz, zamanın diğer mutlakçı devletlerinin fersah fersah ötesinde etkili bir bürokrasi sistemi kurmak gibi paradoksal bir etkisi de vardır.

Bu devletin kurumsal temelleri, Büyük Elektör'ün saltanatının son on yıllarında sağlam bir biçimde atılmıştı. 1670'lerde Genel Savaş Komiserliği'ni (*General Kriegskommissariat*) yükseltişi, devletin ve toplunun askeri zorunluluklara tâbi kılınmasındaki ilk evreyi oluşturur. Orduya yapılan harcamaların vergi gelirlerinden karşılanması gerektiğinden, vergilendirme askeri aygıtın bir işlevi haline gelmişti. Yeterince vergi toplanması da sağlıklı bir vergi temelini sürdürülmesini gerektiriyordu. On yıl içinde *General Kriegskommissariat* vergi ödeyebilir durumdaki üreticilerin sayısını arttırmak için göç ve Fransa'dan gelen Huguenot mültecilerinin yerleştirilmesi konularında yetkilerini genişletti. Lonca sistemini denetimi altına aldı, sömürge amaçlı deniz seferleri yaptı, ticarete ve imalata nezaret etti. Carsten'in belirttiği gibi:

Bu yolla *General Kriegskommissariat*, bağı-konumdan çıkarak, doğrudan kendi egemenliği altında merkezi bir otorite geliştirdi; ordunun idamesi, genişletilmesi ve yiyecek tedariki gibi işler giderek bütün devlet faaliyetinin ana amacı haline geldi. *General Kriegskommissariat*, rüşeym halindeki Hohenzollern devletin en önemli ve en tipik otoritesi duruma geldi...⁶¹

59. Carsten, *Origins*, s. 266; Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 37-40.

60. Bu konuda bakınız Braun, "Vergilendirme, Sosyo-Politik Yapı ve Devlet İnşası", s. 312-13.

61. Carsten, *Origins*, s. 263.

1688 yılında ölümüne kadar Frederick William, devletin gelirlerini kişi başına üç kat artırdı. Bu rakam Fransa'nın yaklaşık iki katıydı. Bunun yanında tahta çıktığında sadece 4000 kişiden ibaret olan ordu, Taç'a girerek daha çok bağlanan, soylulardan oluşma bir kratanın önderliğinde 30.000 askerden oluşan daimi bir orduya dönüştü.⁶² Yirmi milyon kişinin yaşadığı Fransa ile karşılaştırıldığında, Frederick William'ın kurduğu devlet görece küçük -birbuçuk milyonun biraz üzerinde bir nüfusu vardı- olmakla birlikte, yine de "yukardan reformlar yapmaya, dolayısıyla aşığıdan gelecek devrimi önlemeye muktedir bir kurumsal çerçevenin temsilcileri" arınıyordu.⁶³

Her ne kadar çeyrek yüzyıllık yönetimi önemini, babasının uyguladığı, soyluların resmi görevler üzerindeki egemenliğini sağlama alma politikasını tersine çevirmeye borçlu olsa da, I. Frederick'in saltanatı, doğmakta olan mutlakçı devletin asli temellerine hiç bir hâl getirmeydi.⁶⁴ Nantes Fermanı'nı kaldırılmasından sonra Huguenotların Fransa'dan akını, yabancılara bu resmi görevler üzerindeki oranlarını hayli fazlalaştırdı. Bunun yanında Frederick'in halktan insanları askeri hizmet birimlerine girmeleri için cesaretlendirme politikası da, *Junkerlerin* devlet kademelerindeki alanını daralttı. Bu gelişmeler, daha genel bir görüşü olan, 1688 ile 1713 arasında 1700 kraliyet ünvanı peydahlanmasının bir parçasını oluşturuyordu.⁶⁵

Fakat I. Frederick, ellerinde kaldığı kadıyla soylu meclislerinin (*Ständestaat*) güçleri karşısında da önemli bir zafer kazandı. *Regierung*, yani temyiz mahkemeleri, *Junkerlerin* mutlakçı monarşiye karşı itirazlarının kurumsal kalmasını oluşturmaktaydı. Bu mahkemeler, yerel düzeyde soyluların köylüler üzerindeki yasal haklarının işlerliğe sokulmasında, yaşama geçirilmesinde son derece önemliydi.⁶⁶ Temyiz Mahkemesine gelmiş dava dosyaları üzerinde yasal denetim kurmak suretiyle, Frederick bu haklara büyük bir darbe indirmiş oldu.⁶⁷ Bu tür önlemler yavaş yavaş soyluluğun, şimdiki kadar ekonomi-dışı yetkilerinin yasal bir aygıt içinde kutsanmış olan otoritelerinin temellerini oydu. Soyluluk için son derece aziz olan özel hukuk sistemi ile mutlakçı devletin vesayeti altında ortaya

62. Anderson, *Lineages*, s. 244.63. Koch, *History of Prussia*, s. 66.64. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 59.65. Koch, *History of Prussia*, s. 67.66. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 55.67. Koch, *History of Prussia*, s. 72.

çıkan kamu hukuku arasındaki bu süregelen egemenlik mücadelesi, iki rakip güç merkezi arasında çekişmenin artmakta olduğunun bir göstergesiydi.⁶⁸ Elbette bu, daha derin bir düzeyde, aynı zamanda mutlakçı toplumun şu temel dinamiğinin de bir ifadesiydi: Rant ya da vergi biçiminin de artık çekme süreci ekonomi-dışı bir zorlamanın uygulanmasına dayandığından, hakim sınıflar arasında ekonomik artığın nasıl dağılacığı konusundaki çekişme, büyük ölçüde siyasal ve hukuki bir karaktere bürünmek durumundaydı. Prusya devletin idari hukukunun yayılması, her şeyden önce "ekonomik devletçiliği" ve mali merkezîyetçiliği "geliştirmenin bir yolu" idi.⁶⁹ Kısacası, *siyasal birikim* mekanizmasını daha da inceltmenin ve geliştirmenin bir aracıydı.

I. Frederick William, *Regierung*'un yargısal ve idari statüsünü budayarak, bu alanda oldukça fazla mesafe katetti. Malikâneleri, salt Taç'ın buyruklarını yerine getirmekle kısıtladı ve gerçekten tayin edici önemi haiz bir adım atarak, devletin idari hiyerarşisinin bütün düzeylerine memur atama hakkını kendine ayırdı. Koch'un da belirttiği gibi, "Prusya devlet hizmetinin kökeni, aslında bu adımda yatmaktadır".⁷⁰

Bunun yanında Frederick William, devlet bürokrasisini, doğrudan makam satışlarını -tamamen kaldırmamakla birlikte- büyük ölçüde azaltarak, şimdiki kadar olduğundan çok daha büyük bir ölçüde "meslek kileşirdi". Bu iş, yeni bir müstakbel makam sahipliği usulü geliştirilerek başlandı; buna göre makam sahibi olmak isteyenler, orduya yeni alımları arttırmak üzere hazırlanmış Askere Alıma Fonu'na (*Rekrutenkasse*) mali yardımda bulunuyorlardı.⁷¹ Bu uygulama da elbette bir tür makam satışıydı, ama bu tür yardımlarla resmi görev alan kimselerin özel çıkarları karşısında, devletin önceliklerinin elde ettiği üstünlüğü yansıtmaktaydı.

Fakat bu uygulama aynı zamanda devlet bürokrasisi içinde görev almanın ölçütü olarak soyluluk, rütbe ve ayrıcalıklarının öneminde bir azalma olduğunu da göstermekteydi: "Yeteneğe dayalı ilerleme" ilkesi, yavaş yavaş lordluk ve kalıtsal ayrıcalığa dayanan eski toplumsal mertbe ilkelerinin yerini aldı.

Yeni hizmet payesi düzeni; görev, işlev ve otorite prensip iradesi tarafından belirlenmekteydi. Toplumsal itibarın ve öz saygının dayanağı olarak resmi

68. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 47.

69. Age, s. 49.

70. Koch, *History of Prussia*, s. 81.71. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 77; Koch, *History of Prussia*, s. 90.

görev ile soylu doğmuş olmanın gelen paye, yönetim katlarında görev alanlar arasında birbirine geçişme halindeydi. Yoksul ailelerden gelenler çoğu zaman eski yerleşik aristokratların gözetmeni ya da kumandanı oluyorlardı. ... Modern bürokratik devletin yükselmesiyle birlikte bu [yoksul] insanların örgütsel statüleri, kalıtsal saygınlık karşısında, toplumsal mertebelenmede hayli önem kazandı.⁷²

Hans Rosenberg'in de ileri sürdüğü gibi, bu basitçe, "eski arpalık sistemi [spoils system]'nin yerini krallık himaye rejiminin almakta olduğunu bir göstergesi değildi.⁷³ Devlet hizmetinde "liyâkat sistemi"nin giderek egemen duruma gelmesi, (Daha bağımsız gelir ve güç kaynakları sağladığı düşünülürse), mutlakçı devletin özerkliğinin de artmakta olduğunu bir ifadesiydi. Bu, salt idari ve mali nedenlerden kaynaklanan bir "ussallaştırma" süreci değildi. Ekonomi-dışı gücün merkezileşmesi ile bürokrasinin toplumun daha geniş katmanlarına açılması, aynı madalyonun iki yüzüydü; devlet, doğrudan üreticiden artık çekme hakkını, dokunulmaz bir hak olarak kendine saklarken, aynı zamanda daha geniş bir ölçekte, "kamu" görevinin icraası yoluyla da olsa, bu aranın özel temellikünü de [el koyma] onaylamış oluyordu. Her şeyden önce bu, Prusya mutlakçılığının sınıfvari olma özelliğinin giderek daha belirgin hale geldiğini örneklemekteydi. Bu gelişme hiçbir yerde, J. Frederick William'ın bürokrasi, soyluluk ve Taç arasındaki ilişkilere karşı tutumunda olduğu kadar açık değildi. Koch şunları söylüyor:

Diğer şeylerin yanı sıra şayet bürokrasi soyluluğu da kontrol ederse, Frederick William'a göre bu, bürokrasinin son derece bağımsız bir duruma gelme tehlikesini de beraberinde getirirdi. Dolayısıyla bu tehlike ancak eğitimi orta sınıflardan olduğu kadar aristokrasi den de bürokrasiye adam alınmasıyla karışanabilir. Bu durum, şimdi tek bir kurum içinde yan yana duran iki toplumsal sınıf arasında rekabete yol açmış ve Taç'a karşı bu ikisinin birleşmesini önlemiş olmalıdır.⁷⁴

"Bürokrasi, toplumsal bakımdan süratle soyluluğu dengeleyen önemli bir unsur haline geldi. Yani mutlakçı devletin ekonomi-dışı yetkileri, birincisi kendi konumunu üretim ilişkileri içinde aranın el koyucusu olarak belirlediği ölçüde, soyluluğun yetkilerinin karşısına dikildi. Frederick Wil-

liam'ın, şayet böyle bir sonuçtan kaçınmak için önlemler alınmazsa, bürokrasinin bağımsız toplumsal gücünün bir gün devletin başındaki egemene yol verebileceğini görmüş olması da, eşit ölçüde önemlidir.

Bu ikinci olasılık, en azından belli bir süre için başlıca tehlikeyi oluşturuyordu. Gündemi hâlâ devletin mali bağımsızlığını sağlam temeller üzerine kurma çabası oluşturmaktaydı. Saltanatı boyunca I. Frederick William'ın kaydedtiği her büyük ilerleme, aslında bu amaca hizmet etmekteydi. Ordu iki kat büyütülerek, 78.000 askere çıkarıldı. Soylular baş egecek gibi görünmediklerinden, Taç, "yetti soyluları, Prusya Ordusu'nda subay olarak hizmet etmeye fiilen zorladı".⁷⁵ Ticaret ve imalat, Maliye, Savaş ve Mülk Genel Gözetmenliği altında askeri gereksinimlere göre ayarlandı. Eyaletlerin, mali meselelere ve vergilendirme ile ilgili sorunlara katılmaları tamamen yasaklandı. Sayısız verginin ve resmin yerine, soyluların, özgür köylülerin ve köylü varislerin ödeyeceği genel bir Toprak Vergisi getirildi.⁷⁶ Buna ek olarak kral, borçlu soyluların malikânelerini kapatarak krallık mülkünü yeniden kurmaya koyuldu. Öyle ki saltanatın son yıllarına geldiğimizde bütün ekilebilir toprakların yaklaşık üçte biri, doğrudan Taç'ın denetimi altındaydı. 1713'de krallığa ait mülklerini bölünemeyeceği ve devredilemeyeceği ilân edildi.⁷⁷

Bu yolla Taç'ın bütün gelirlerinin hemen hemen yarısı, doğrudan krallığa ait mülklerden toplanan vergilerle sağlanır oldu. Frederick William, devletin talihinin ve özellikle de askeri emellerin, köylülüğün sıhhat ve afiyetine ne denli bağlı olduğunu görmüştü. Köylülük her şeyden önce sadece bir rant ve vergi kaynağı değildi; aynı zamanda ordunun da ekseriyetini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla savaş hali feodal birikimin başlıca aracı olduğuna göre, bu, devletin mali özerkliğini daha da sağlamlaştırmanın en kestirme yolundan biriydi. Bu süreci hızlandırmak için Frederick William, köylülüğün durumunu iyileştirmeye yönelik adımlar attı. Köylülerin dövülmesi yasaklandı ve köylülerin verdiği hizmet haftada ortalama üç güne indirildi ya da yerine nakdi ödemeler kondu. Ancak nakdi ödemeler tam anlamıyla ancak -kürsal ekonominin pek de büyük bir bölümünü oluşturmayan- Taç'a ait mülklerde uygulanabilirdi. Soyluluk ise bu reformların kendi malikânelerini de kapsamasına karşı şu ya da

75. Age., s. 86.

76. Walther Hubatsch, *Frederick the Great: Absolutism and Administration* (Londra: Thames ve Hudson, 1975), s. 93.

77. Koch, *History of Prussia*, s. 93.

72. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 74.

73. Age., s. 75.

74. Koch, *History of Prussia*, s. 82.

bu biçimde direniş göstermiştir.⁷⁸

Saltanatın son günlerinde Frederick William, başlangıçta yapmayı tasarladığı şeylerin çoğunu gerçekleştirmişti. I. Frederick zamanında borç içinde olan Devlet hazinesinde şimdi sekiz milyon *thaler*lik bir artuk bulunmaktaydı.⁷⁹ Prusya'nın nüfusu %40 artarak, yaklaşık iki buçuk milyona ulaşmıştı. Belki de en önemlisi, devletin mali özertliğini sağlam temellere dayandırmayı başarmıştı. Elbette I. Frederick William'ın getirdiği idari reformlar hâlâ eksikti; mutlakçı devlet, soylulukta hâlâ terdirgin bir ittifak içerisinde birlikte yaşamaya devam ediyordu. Ama soylulara verilen ödünlerin, devlet ile soyluluk arasındaki ilişkileri sınıfvari bir rekabetin koşulladığını saklamasına izin verilmemelidir.⁸⁰

Savaşın ve militarizmin, Hohenzollern mutlaklığının bütün yapısının biçimlenmesinde oynadığı ölçsüz rol, pek çok yorumcu tarafından vurgulanmıştır.⁸¹ Bu yorumlarda, devletler arasındaki askeri rekabetin, ne ölçüde bizzat feodal sistemin zorunluluklarından kaynaklandığı hususu en çok altı çizilen nokta olmuştur; yani toprak savaşlarının dışsal bir zorunluluk olarak dayatılması. I. Frederick William'ın gözü kapalı rakipçisi olduğu Prusya toplumunu askerileştirme sürecinin, diğer devletlerden gelen egemenlik tehdidine bir karşılık olmak kadar, devleti soyluların egemenliğinden kurtarma arzusunun da bir ürünü olduğu söylenebilir. Zira soyluluk köylülük üzerindeki doğrudan yargı yetkisini kullanmaya, dolayısıyla artuk çekmenin ekonomi-dışı yetkilerini alıkoymaya devam ediyordu. Devletin köylünün ürettiği artuktan doğrudan yararlanmasının önünde, hâlâ toprak sahiplerinin manorluk yetkileri duruyordu. Yerel düzeyde merkezi devlet adına mali ve askeri yetkiler kullanılan *Landrat*,

yerel soyluların saflarından devşirilmişti; vergiler doğrudan lordlar tarafından toplanmaktaydı.⁸² Başka bir deyişle, büyük ölçüde soyluluğun elinde kalmış olan ekonomi-dışı yetkilerin, devletin içsel artuk çekme yetkilerine kesin sınırlamalar getirmesinden dolayıdır ki, Prusya mutlaklığı döneminde dışsal [bir öge olarak] savaş aracılığıyla krallık mülklerinin genişletilmesi devasa boyutlara varmıştır.

III. Frederickçi Devlet: Meslekçilik ve Tarım Reformu

Bütün Hohenzollern yöneticileri arasında mutlakçı devletin iktidarını biçimlendiren yapısıl sınırlamaların doğasını belki de en iyi anlayan Büyük Frederick olmuştur. Büyük Frederick'in, "düstür insanlar tarafından yapıldığında savaş kadar güzel ve yararlı bir başka sanat daha yoktur" sözleri bu anlayışın bir ifadesidir.⁸³ Frederick'in keskin bir zeka örneği göstererek farkettiği gibi; savaş, devletin büyümesinin ekonominin ekstresif büyümesinden ayrılmayacağını söyleyen Kameralist öğretiyeye uygun düşmekte ve devlet gelirlerini arttırmanın en emin yolunu oluşturmakta-⁸⁴

Frederick ile danuşmanlarının da farkına vardığı gibi, "devletin güçlenmesi, sınırlarının genişliğine değil, nüfusunun büyüklüğüne bağlı" olsa da, feodal koşullar altında böyle bir büyüme sürecini teritoryal genişlemeden ayırmak mümkün olamazdı.⁸⁵ Yani devletin vergi yoluyla elde ettiği gelir miktarı, devletin tasarrufunda bulunan kırsal üreticilerin sayısına bağlıydı. 1740'larda Silezya'yı ve Doğu Friesland'ı ilhak ve doğu Prusya'yı sömürgeleştirme planları yaparken, Frederick'in kafasında bütün bu düşünceler bulunmaktaydı.⁸⁶

Frederick'in teritoryal emellerine ulaşmak için bel bağladığı "düstür insanlar", hâlâ soyluluk saflarından devşiriliyordu. Prusya devletin resmi

78. Age., s. 94.

79. Anderson, *Lineages*, s. 246.

80. Bana öyle geliyor ki, Perry Anderson, "Prusya'daki toprak sahibi sınıf Devletiyle, Avrupa'daki benzerlerine nazaran çok daha fitursuz bir biçimde uyummuştu. Bürokratik birlik ve kırsal özerklik, bu çalını cennete birbirleriyle benzersiz bir biçimde bağdaştırdı" (*Lineages*, s. 265) derken, öncelikle yüzyılın başlarında devlet ile soyluluk arasındaki ittifaka abartmaktadır. Hussain ile Tribe, biraz daha farklı bir bağlamda, Anderson'ın görüşünü, "ekonomik ve siyasal konumunu bütün değişimin ölçüsü" olarak aldığını "Junker-merkezli" olarak tanımlamıştır. Athar Hussain ve Keith Tribe, *Marxism and The Agrarian Question*, cilt I (Londra: Macmillan, 1981), s. 42. Geçi yazarlar ondokuzuncu yüzyılın başlarını reform çağı olarak adlandırmıyorlar, ama yaptıkları eleştiri, Anderson'ın Prusya'da devlet ile soyluluk arasındaki ilişki hakkındaki genel yaldaqışına da uygulanabilir.

81. Bakınız Otto Hintze'nin "Bütün toplumsal sistem[in] militarizmin hizmetine verildiği" yargısı için Anderson, *Lineages*, s. 213; Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 40-41'de, Prusya militarizminin belli ölçülerde psikolojik bir açıklamasını vermektedir; Braun

"Vergilendirme, Sosyo-politik Yapı ve Devletin İnşası", s. 311'de, Prusya'da "savaş[in] vergilendirme ve kamu maliyesinin gelişmesinde başlıca rolü" oynadığını belirtmektedir.

82. Bununla birlikte lordların bu kurumsal yetkilerinin abartılmaması gerekir. Örneğin II. Frederick, "kendü bürokrasi karşısında yarattı bir dengeleyici unsur" olabileceğini düşünerek *Landrat*lık mülklerini alıkoymuştur; Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 168.

83. Frederick II, alıntılan C.B.H. Behrens, *Society, Government and the Enlightenment: The Experience of Eighteenth Century France and Prussia* (Londra: Thames and Hudson, 1985), s. 37.

84. Igomar Bog, "Almanya'da Merkantilizm", D.C. Coleman'ın yayına hazırladığı, *Reviews in Mercantilism* (Londra: Methuen, 1969), s. 75; Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 72.

85. Frederick II, alıntılan Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 111.

86. Age., s. 73, 97, 102-11.

görevlerine 6000'i aşkın soylu tayin edilmişti.⁸⁷ Ama Frederick açısından "dürüst olmak", devlete, herşeyden önce de krala sadık olmakla eş anlamlı geliyordu; bireylerin ya da sınıfların bağımsız çıkarları devletin çıkarlarına sıkı sıkıya bağlıydı. Gerçi soylular hâlâ önemli ayrıcalıklan elinde tutuyor, kendi malikânelerini denetlemeye devam ediyorlardı, ama Fransa'daki muadilleriyle karşılaştırıldıklarında pek çok konuda ve biçimde sert muamelelere maruz kalıyorlardı. Örneğin I. Frederick William'in herkesi kapsayan tek bir Toprak Vergisi (*General Hofschoss*) getirmesinden bu yana soyluluk köylülerle birlikte vergilendirilir olmuştu. II. Frederick, *Kont-ribution* ile daha da fazlasını istedi.⁸⁸ Bunun yanında, "bazen asla nedeni belirlenmeyen ya da daha sonra masum oldukları ortaya çıkacak suçlardan dolayı soylu kökenden gelen yüksek devlet görevlileri hapse atılabiliyor ve orada belirsiz sürelerde tutulabiliyorlardı."⁸⁹ Devlet hizmetine girmenin bir yolunu bulmuş soyluların çoğunluğu ekonomik zorunluluktan ötürü böyle davranıyorlardı:

Onları bu kararı vermeye iten nedenler tehditlerden ve yasaklardan çok, bir tür kariyer olanağıydı. Başlangıçta az ücretli olmakla ve kısıtlayıcı bir nitelik taşımakla birlikte Krala hizmet emnenin, soylu birini şu en tebellüş sorunundan kurtarmak gibi büyük bir yararı vardı: Çocuğunu çocuğunu geçindirmek.⁹⁰

Ayrıcalıklara ve doğuma karşı "meslekçilik" ve iyâkât ethosu, Prusya mutlaklığının idari yapısını giderek daha çok belirlemeye başladı. Soylu ünvanlarının, soylu olmayan bürokratlar arasında dağıtılmaya devam ettiği doğrudur.⁹¹ Aslında onsekizinci yüzyılın sonlarında, "doğum [la kazanılanlar] dışında ... soylu ailelerden gelen üst düzey bürokratların toplumsal konumunu, sonradan asiliğe yükseltmiş bürokrat soylulardan ... ayıran anlamlı hiçbir şey yoktu."⁹² Ama buradan, idari bükrasinin üst kademelerinin sadece soylulara ayrıldığı sonucunu çıkarmak doğru olmaz.

I. Frederick William'in oluşturduğu toplumsal denge aslında arıdılan taraftan da sürdürülmüştür. Bürokratlar, en yüksek burjuvazi ve soylu grup-

lanndan seçiliyordu; yoksul aristokratlardan ya da küçük burjuvalardan seçildiği nadirdi. Köylüler de, orduda aracı hizmetlerde bulunmakla devlet hizmetine en düşük seviyeden girmenin yolunu bulmuşlardı.⁹³

Başka bir deyişle onsekizinci yüzyıl sonlarının Fransa'sında olduğu gibi, gerek soylular gerekse burjuvalar devlete kaplanmaya çalıştıkça, toplumsal farklılaşma çizgileri de giderek flulaşmaya başladı. Yoksullaşmakta olan soylular için devlet hizmeti, ekonomik açıdan hazırda bir varoluş olanağı sunmaktaydı. Burjuvazi içinse ekonomik ve toplumsal ilerlemenin başlıca kaynağını oluşturmaktaydı. Büyük Frederick'in devlet danışmanları esas olarak burjuvaziden, mahkemeler ise yapı itibariyle tamamen burjuvaziden oluşmaktaydı. Hatta devlet makamlarının su başları, soylu olmayan kimseler tarafından tutulmaya başlandı. Behrens'in belirttiği gibi:

burjuva devlet görevlileri, onları diğer aşağı burjuvalardan ayıran ve pek çok bakımdan soylularla eşit mertebede saygı görmelerini sağlayan ayrıcalıklara sahiptiler... Prusya'da devlet hizmeti, soylularla burjuvalar arasında varolan engelleri kaldırmalarının yegâne yolu oldu ve uzunca bir süre de öyle kaldı.⁹⁴

Devlet kademelerinde çalışan burjuva kökenliler, resmen *Bürgerstaat*'in bir parçası olarak kaldılar; ama köken meselesi artık, mutlakçı devletin bir parçası olarak oynamaya başladıkları toplumsal rollerinden daha az önem taşıyor oldu. Görevlerinden dolayı, soylu ortaklarıyla birlikte, hizmetlerinin karşılığını *bağımsız* artık çekme ve yağma biçimleriyle ödeyen bir aygıtın parçası haline geldiler. Kısacası devlet görevlilerinin toplumsal kökeni, devletin doğasını pek fazla belirlemiyordu; tersine devlet bükrasinin niteliğini, devletin üretim ilişkileri içinde oynadığı rol tayin etmekteydi.

Frederick'in saltanatı sırasında başlanan bir dizi idari reform, bükrasinin bu "tüdeşleşme" sürecini güçlendirdi. 1769'dan sonra Genel Direktörlük'ün üst kademelerine sadece "meziyetli soylular"ın ve "aklıyla sivilmiş *burgher* [kentsoyluların]"ların getirilmesine karar verildi. Bu kurumun görevi, Prusya'nın denetimindeki taşra yönetimlerini oluşturan *Harp ve Memâlik Meclisleri*'ne. [War and Domains Chambers] ve savaş

87. Behrens, *Society and Enlightenment*, s. 60.

88. Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 142; Behrens, *Society and Enlightenment*, s. 81.

89. Behrens, *Society and Enlightenment*, s. 33.

90. Sagara, *Social History*, s. 46.

91. Rosenberg, *Bureaucracy Aristocracy, Autocracy*, s. 140.

92. Age, s. 147.

93. Hubert C. Johnson, *Frederick the Great and His Officials* (New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları), s. 256.

94. Behrens, *Society and Enlightenment*, s. 64.

işine nezaret etmekte.⁹⁵ 1740'lı yıllarda Frederick, çeşitli vesilelerle müs-takbel devlet görevlerinin araştırılmasını ve bu görevler için eğitim veril-mesini buyurdu. 1770 tarihli idari reformlardan biri olarak yeni devlet görevlerinin araştırılması işi bütün devlet bürokrasisinde neredeyse mec-buri tutuldu.⁹⁶

Coccej'nin 1740'larda yaptığı ve yargıç olabilmek için mesleki yeter-liliği şart koşan yasal reformlar, soyluluğun geleneksel güçlerini iyiden iyiyeye sarstı. O zamana dek bu türden görevlerin en azından yarısoylulara bırakılmaktaydı. Bu reformların sonucunda "patrimonyal yargı yetkisi kısıtlandı ve yasal, hukuki meseleleri nitelikli dava vekilleri aracılığıyla kendi mahkemelerinde görmek, kiracılar kadar malikâne sahipleri için de bir mecburiyet haline aldı."⁹⁷ Soyluluğa verilen ödümler belli bir süre daha reformların önünü tıkamayı sürdürdü gerçi, ama bu reformların nihai amacı, yargıyı merkezi devletin denetimine altına almaktır. Bu amaç, 1791'de II. Frederick'in ölümünden sonra yayınlanan *Allgemeine Land-recht'te* (Genel Örfi Hukuk) ifadesini buldu. Yine bu yasa ile, 1806'dan sonra ortaya çıkan ve kralın yetkilerini ciddi biçimde törpülemek, merkezinde bürokrasinin yer aldığı "liberalleştirilmiş bir mutlakçı yönetim kalıbı"nı yerleştirmek üzere harekete geçen reformcular kuşağına dayanak oluşturacaktı.⁹⁸

II. Frederick, bürokrasinin artan gücü karşısında malikânelerin bazı yetkilerini dengeleyici bir unsur olarak muhafaza etmek suretiyle böyle bir gelişmenin önünü almayı umut etmişti. 1766 tarihli buyruğunda, gerek (kendilerin ekonomik işlerinden sorumlu olan) *Steuerrat*'in, gerekse kırsal *Landrat* sisteminin rolüne kökten bir çeki düzen vermeye girişti. *Landrat*, esas olarak ordunun kendi bölgelerinde konaklaması ve ikliminin sağlan-ması gibi askeri işlerden sorumluydu. Bunun yanında kırsal vergilerin (*Kontribution*) toplanmasına nezaret ediyor ve yargı yetkisi altında bulun-anları çok çalışmak için cesaretlendiriyordu, zira "bu insanlar taşranın olsun, bölgenin olsun, hizmetin olsun vergilerini alın teriyle kazanmayı ve devletin ihtiyaçlarını karşılamayı öğrenmeliydiler".⁹⁹ Frederick, bölgesel *Landrat*'in (her ne kadar kral tarafından belirlenmiş olsa da) soylular ta-rafindan seçilme usulünü yeniden getirdi, böylelikle, aynı anda taşradaki

95. Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 161.

96. Age, s. 164.

97. Age, s. 212.

98. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, s. 191.

99. Frederick II, alınulayan Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 166.

malikâneleri ve kırsal vergileri tümüyle gözden çıkarmak isteyen merke-zdeki idarecilere ters düşmekle birlikte, yerel soyluluk ile Taç arasında bir bağ kurmuş oldu.¹⁰⁰

Yine merkezi bürokrasinin yetkilerini ve gücünü dengelemek maks-aıyla Frederick'in yaptığı ikinci büyük yenilik, Genel Direktörlük'ün mali otoritesini dengeleyici bir unsur olarak *Reji*'yi (Reji; Vergi Genel İdaresi) kurmak oldu.¹⁰¹ *Reji* özünde, çürüme ve rüşveti devletin vergi sistemin-den tamamen söktüp atmak ve Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda 17.3 milyon *thaler*'den 11.8 *thaler*'e düşmüş olan vergi gelirlerini arttırmak için Frederick'in kiraladığı Fransız vergi görevlilerinin oluşturduğu bir konsor-siyumdu.¹⁰² Aralarında 175 ile 200 arasında Fransızın da bulunduğu yak-laşık 2000 kişinin çalıştığı *Reji*, neredeyse idarenin tamamını ve -mallar-dan alınan başlıca kentsel tüketim vergisi olan- Akzise'nin toplanma işini eline geçirdi. Yine *Reji*, işleyişi az çok devlet tekelini andıran Genel Tütün İdaresi gibi pek çok yeni kurumlaşmalar oluşturdu. Kahve, un gibi çok sayıda malı denetim altına aldı. Hepsini birlikte altındığında, *Reji*'nin ürettiği artık 23 milyon *thaler*'e varmaktaydı.¹⁰³

Reji'yi kurmakta güdülen başlıca maksat, Prusya bürokrasisine bir dar-be indirmektir; oysa hareket sonunda geri tepti. Çünkü *Reji*'nin çekirdek bürokrasinin geleneksel korunaklarına yönelttiği ihlallerin yol açtığı küs-künlük, olsa olsa bürokrasinin, Taç'ın yetkileri karşısında kendi yetkilerini sağlamlaştırma sürecini hızlandırmıştı: "Dışardan ve aniden gelen bir tehdit dışında başka hiçbir şey, bunca potansiyel düşmanı bir araya ge-tirmeyi başaramazdı".¹⁰⁴

Frederick, *Reji*'nin sağladığı mali kaynakların bir kısmını, bazıları Yedi Yıl Savaşları'ndan dolayı öncelik kazanmış olan bir dizi tarım reformunun giderlerini karşılamak için kullanmayı umuyordu. Pek çok Aydınlanma düşüncüsü gibi Frederick de, iş tarım reformu yapmaya geldiğinde baş-gösteren bir ikileme düşmüştü. Fransızlar gibi Prusyalı devlet yöneti-cilerinin de, onsekizinci yüzyılın sonlarında İngiliz tarımının gösterdiği başından son derece etkilenmiş olmaları ve taklit edebilmek için yapıp-turuşmaları anlaşılır bir şeydi. Hatta Frederick oradaki tarımsal gelişmeleri

100. Age, s. 168.

101. Johnson, *Frederick and His Officials*, s. 200-201.

102. Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 143.

103. Age, s. 146.

104. Johnson, *Frederick and His Officials*, s. 204; Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Au-tocracy*, s. 172-4.

izlemeleri için İngiltere'ye memurlar göndermiş ve gerek krallığa ait gerekse özel mülkleri yönetsinler diye İngiliz tarımcıları Prusya'ya davet etmişti. Aydınlanmış mutlaklığın pratiyenleri konusuna gelince, Frederick için burada şöyle bir sorun vardı: Eğer bu kişiler İngiliz tarım devriminin gerisinde yatan şeyi tam anlamıyla idrak ederlerse, sürekli bir korku ve tehdit altında tutulmaları gerekecekti. Zira İngiltere'de ortaya çıkan tarımsal kapitalizmin toplumsal ilişkilerde yarattığı dönüşüm, Frederickçi devlet için üzerine dayandığı toplumsal temellerle hiçbir biçimde uyumsuzdu.

Frederick'in ve memurlarının tarım reformuna gösterdikleri ilgi, özün-de kapitalizm-karşıtı bir ilgiden kaynaklanmaktaydı. Köklerini, Kraliyet Hazinesi için, köylünün ürettiği artığın vergilendirilmesinden sağlanacak yeni gelir kaynakları bulma gereksiniminden almaktaydı. 1760 ve 70'lerin Frederickçi tarım reformunun "modern" görünümüne rağmen, anlamını, istikrarlı ve müreffeh bir Hazinesinin önkoşulu, istikrarlı ve müreffeh bir köylülüktür koyutunda bulan *Bauernschutz* (köylülüğün korunması) geleneği çerçevesinde görülmesi gerekir. Devletin, köylünün ürettiği artık üzerinde denetim kurma düzeyi artınca, özzerkliği de artacak ve muhtemelen soyluluğa ödemek zorunda olduğu maliyeti yüksek ödümlerin sayısı azalacaktı. Jerome Blum'un tarım reformları hakkında söylediği gibi:

Bir etkenin ... hiç değişmediği ve yaşamsal bir öneme sahip olduğu anlaşılıyor: Korunma, ya da egemenin iktidarının ve otoritesinin güçlendirilmesi. Köle topraklarının tamamına yakınında merkezi iktidarların köylülüğün durumunu iyileştirmek ve statüsünü yükseltmek yönündeki gayretleri, mutlak monarklar ile soylular arasındaki üstünlük mücadelesinin son derece önemli bir cephesini oluşturmuştur. Köylüleri kölelikten kurtaran bu nihai reformlar ... kraliyet mutlaklığının soyluluk karşısında elde ettiği son büyük zafer – ve aslında kendisinin de son büyük başarısı – olmuştur.¹⁰⁵

Köylülüğün korunması her zaman için Frederickçi polinikanın köşe taşı olmuştur.¹⁰⁶ Yedi Yıl Savaşları'nın 1763'de sona ermesinin ardından Frederick, Genel Direktörlük'e, üretkenliklerini, dolayısıyla da vergilendirilebilir artığın miktarını arttırmak amacıyla, krallık mülklerinde bulunan köylülerin angaryalarının ve resimlerinin azaltılması için kesin

buyruklar verdi. Köylülüğün üretkenliği ve vergilendirilmesi ile öylesine yoğun bir biçimde uğraşıyordu ki, devlet görevlilerinin zamanlarının neredeyse %80'inin bu işlere ayrıldığı tahmin edilmektedir. Ancak zamanın çok iyi değerlendirildiği anlaşılıyor, zira Prusya devleti onsekizinci yüzyıl Avrupa'sının en etkili vergi tahsilatı haline gelmişti.¹⁰⁷

Frederick, aslında krallığın malyesi için bir gereklilik olan şeye, bir erdem damgası vurmaya kalkışmadı bile. 1752'deki *Siyasal Vasiyetnamesi*'nde köylülük hakkında şunları yazmış:

Krallığa ait mülklerde köylülerin uygulayabildiği hizmetleri gevşettim: Haftada alın gün hizmete koşullardı, şimdi sadece üç gün çalışmak zorundalar. Bu durum soyluların köylülerini de uyandırdı ve pek çok yerde lordlarına karşı direndiler. Egemenin, köylüler ile kibar beyler arasında hakkaniyetle denge kurması gerekir. Yukarı Silezya haricinde, Silezya'daki köylülerin durumu gayet iyidir; Yukarı Silezya'da ise hâlâ serf durumundadırlar. Birinin onları uygun bir yoldan özgürleştirilmesi gerekecek. Ben kendi krallık mülklerinde, onları Aşağı Silezyalılara aynı mevkiye getirerek, bir örnek sundum. Birinin de köylüleri, soyluların toprak ya da köylü alımlarından kurtarması gerekir, çünkü köylülerin orduya subay olarak hizmet vermeleri mümkün değil ve şayet soylular köylü mülklerini demesne güçlüklerine dönüştürerse, sakinlerinin ve yetiştiricilerinin sayısını azaltmış olurlar.¹⁰⁸

1766'da Reji'nin başına getirdiği de Launay'a buyruğunda şunları söylemiştir: "Sadece ödeyebilecek olanları al. Onları sana havale ediyorum... İyi bilirim: Zenginlerin çok sayıda müdafisi vardır, oysa yoksulların sadece bir tane, o da benim".¹⁰⁹

Genel olarak bakıldığında Büyük Frederick'in tarım reformlarının köylülüğü düzensiz bir biçimde etkilediği; hatra bazı örneklerde köylülerin içinde bulunduğu koşulların son derece farklılık arzemesinden ötürü tam tersi biçimlerde etkilendiği görülmektedir. Doğu Prusya'da köylülerin %26'sı özgür köylülerdi (*Kolmer*). Töton Şovalyelerinin vesayeti altında bölgeye yerleştiklerinden bu yana, bu köylülerin özel bir statüsü vardı. *Kolmer*, köle değildi, sadece makul oranlarda resim öderdi ve elindekiler üzerinde mülkiyet hakkına sahipti. Bununla birlikte köylülerin çoğunluğu bir tür kişisel serfiğe maruz kalmaktaydılar. Genelde köylülerin bazı mülkiyet haklarına kavuşabildikleri yerlerde –Mark Brandenburg'da,

107. Johnson, *Frederick and His Officials*, s. 208.

108. Frederick II, alınulayan Koch, *History of Prussia*, s. 117.

109. Frederick II, alınulayan Behrens, *Society, Government and Enlightenment*, s. 38.

105. Blum, *End of the Old Order*, s. 373.

106. Hubatsch, *Frederick the Great*, s. 176

Prignitz'de, Elbe'nin doğusunda, Aşağı Silezya'da ve Neumarck'ın bazı bölgelerinde—, kalrsal serflik gelişebileceği bir zemin bulamadi. Oysa Orta ve Kuzeydoğu Brandenburg'da, Pomerania'da, Doğu Prusya'nın büyük bölümünde ve Yukarı Silezya'da mülk sahibi köylülük pek fazla gelişme olanagı bulamadi. Buralarda köylülerin çoğu *Lassien*'di, yani kişisel olarak özgürlerdi, ama sınırlı yasal haklara sahipiler ve belli koşullarda toprağa bağlıydılar.¹¹⁰

Doğu Prusya ve Pomerania'da köylüler lordun malikânesinde haftada beş ilâ altı gün çalışmak zorunda kalabiliyorlardı. Doğu Elbe'nin tümünde *Gutsherrschaft* sisteminin, onsekizinci yüzyılın sonunda işlenebilir toprakların %50-70'ini kapsadığı sanılmaktadır. Köylülerin belli mülkiyet hakları elde ettiği yerlerde iş hizmetleri çok daha düşük olma eğilimin-deydi; haftada ortalama iki ya da üç gün. Köylülüğün koruyacak bir şeyle-re sahip olduğu bölgelerde, köylü ayaklanmalarının ve isyanlarının yerel soyluluğu ürkütecek boyutlara varmasında şaşılacak bir yan yoktur. Köylülerin güçlü bir örgütlenme geleneğine sahip olduğu ve 1525 ayaklan-masından sonra da direnişin devam ettiği Almanya'nın güneybatısında, isyanlar ondokuzuncu yüzyılda da sürdü. Elbe'nin doğusunda, hem Silezya'da hem de Bohemya'da 1763'de Yedi Yıl Savaşları'nın sona ermesi ile ondokuzuncu yüzyılın başı arasında ciddi köylü isyanları yaşandı. Sak-sonya'da, Brandenburg'un bazı bölgelerinde ve Pomerania'da köylüler, kimi zaman dava ederek —1792'de sadece Saksonya'da bu davaların sayısı 392'ye varıyordu—, açıkca isyana başvurarak ya da köylü direnişinin en eski yöntemi olan toprağı terkedip, kaçarak; çeşitli biçimlerde lordların taleplerine karşı direndiler.

Aslında pek çok *Junker* köylü reformunun kaçınılmazlığını kabule iten neden, onsekizinci yüzyılın sonundaki bu köylü isyanlarının yayılma-sından duyulan korkuydu. Prusya Şansölyesi Heinrich von Goldbeck'in 1799'da saptadığı gibi: "Silezya'daki ve krallığın öteki mülklerinde kafası çalşan çok sayıda mülk sahibi, her fırsatta her şeye veda etmek zorunda kalmaktansa, gönüllü olarak bir şeylerden vazgeçmek daha hayırlıdır diyor".¹¹¹

Bazı malikâne sahiplerini, ücretli emeğin hem daha ucuz hem de idaresi daha kolay bir emek denetim biçimi olduğuna ikna eden etkenlerin başında, köylülerin bu inatçılıklarının geldiği anlaşılıyor. Köylü direnişinin onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru büyümesi ve etkisini arttırması

110. Harnisch, "Köylüler ve Pazar", s. 41-3.

111. Altmıyayn Blum, *End of Old Order*, s. 361.

raslarını değildi. Her senyörlük yargı bölgesinde, *Junker*lerin yükümlülükleri ile köylülerin kiralarnı saptayan II. Frederick'in 1783 tarihli *Urbanarium*'u (siciller) gibi, mutlakçı devletin köylü haklarını korumak için aldığı ön-lemelerin, köylünün mülkiyet hakkını güçlendirmek gibi bir eğilimi olmuş-tur. Bu da, girişimci köylülere pazardan daha fazla yararlanma olanagı tanınarak, köylülerin özerkliklerinin artmasını sağlamıştır. Feodal resim-lerin yaratığı büyük yüke rağmen, 20 ilâ 70 hektar arasında fiyatların bütün köylülerin, 1766-75 arasında tahıl ihraç pazarında fiyatların yükselmesinden paylarına düşeni aldıklarını düşündüren yığınla kanıt vardır. Örneğin Berlin civarında pazarlanabilir artık miktarı yıllık orta-lama iki ilâ dört ton arasındaydı.¹¹² Devletin koruması altında köylü hak-ları güçlendikçe ve köylülerin gelirleri artıkça, "lordlar isteseler de isteme-seler de ücretli emeğe başvurmak zorunda kaldılar ... Geleneksel feodal malikânenin, ücretli emeğe dayanan modern bir malikâneye dönüşmesi, ekonomik açıdan anlaşılır gelmeye başladı."¹¹³

Bu "modern" *Junker* malikânelerinin nasıl oldukları, tartışma konu-su-dur. İngiltere'deki tarımsal ilişkilere egemen olan aynı örgütlenme ilkele-rine dayanıyor *görünüşte*. Ancak İngiltere tarımındaki kapitalist ilişkilere, onsekizinci yüzyılın sonunda Prusya'daki görünüşte benzer olan koşul-lardan aslında ne denli farklı olduğu akıldan çıkartılmamalıdır. İngiliz Devrimi'nden sonra toprağa dayalı çıkarların devletin denetimini rakipsiz biçimde ele geçirmesi, İngiltere'de büyük kapitalist çiftliklerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Parlamento, köylü mülklerinin ve ortak olarak kullanılan toprakların çitlenmesi hareketine olanak tanıyan, özel mülkiyet haklarını aziz tutan, bu hakları ihlâl edenleri yeni ve acımasız yasalarla cezalandıran, ücretleri düzenleyen ve kır proleteryası arasındaki kaynaşmaları yasadıgı ilân eden bir "lordlar komitesi" haline gelmişti. Geçerli bir mutlakçılık kurma yönündeki çabalar onyedinci yüzyılda kesin olarak yenilgiye uğra-ynca, İngiliz toprak sahiplerinin karşısında zenginliğe el koyma süreci açısından hiçbir ciddi rakip kalmamıştır. İngiliz lordlarının gerek ulusal gerekse yerel düzeyde devleti tamamen ellerinde bulundurmaları, İngiliz köylülüğünün bütün sert ve kahramanca direnişine rağmen, sermayenin "ülke birliğini"nin engelsiz bir biçimde gerçekleşmesini sağladı. Ve Marx'ın dediği gibi, "bu tarih, [İngiliz köylülerinin] sömürülme tarihi, insanlığın tarih kitabına kan ve ateşle yazıldı."¹¹⁴

112. Harnisch, "Köylüler ve Pazar", s. 46.

113. Age., s. 53.

114. Marx, *Capital*, cilt. 1, s. 875.

Prusya'da ise tersine *Junkerler* —haklarında oluşturulan mitolojiye rağmen— Prusya toplumunda mutlak bir güç oluşturmuyorlardı. Bunun en bariz göstergesi, mutlakçı bir devletin varlığı ve köylünün ürettiği arının dağıtımı üzerinde soylulukla rekabete girmesiydi. Köylülüğü korumak ve [krallık] mülklerini oluşturmak suretiyle bu devlet, kendine yüksek düzeyde bir bağımsızlık sağlamayı ve böylelikle *Junkerlerin* ekonomi-dışı güçlerini zayıflatmayı başarmıştı. O nedenle Büyük Frederick'in memurlarının, İngiliz tarzi bir tarımın Prusya'da kök salmamasının başlıca nedenlerinden biri olarak Prusya'daki lordların görece zayıf oluşundan yakınmalan aslında ironiktir. II. Frederick'in İngiltere'ye gönderdiği bir gözlemcinin aktardığı gibi:

İngiliz lordlarının gücü, eski tarımsal uygulamaların hakim olduğu Mudlak monarşilerdeki lordların gücünden daha fazla; öyle ki Parlamento İngiliz lordlarının egemenliğinde ve en sık yaşadığı dönemlerde çitlemeler ar-kalarına yasaları almış.¹¹⁵

Prusya soyluluğu, köylüler üzerinde sahip olduğu önemli yargısal yetkileri korumuş olsa da, bu durumun Prusya toplumu içindeki geleneksel konumlarını muhafazalarına yetmediği görülüyor. Doğu Prusya'da *Junkerler* emek hizmetlerini para ranta dönüştürmeye, bunu yapmayı istediklerinden değil, köylüler yüzyıldır değişmeyen sabit emek rantlarını kabul ettirebilecek durumda olduklarından mecbur kaldılar.¹¹⁶ Para rantı ve ücretli emeğe bu dönüş, büyük oranda *Junker* sınıfının zayıflığından ileri geliyordu, gücünden değil; ve bu belki de İngiliz lordlarıyla aralarındaki en temel karşıtlığı oluşturuyordu. Herhalükârdâ ondokuzuncu yüzyıl başlarında Prusya soylularının sadece çok küçük bir kesimi ayakta kalabilmişti ve malikânelerini işletebilmekteydi. Kurmack'da oranları sadece %27 idi; [bunun] %42'si krallık hizmetinde geçirdikleri uzun dönemlerden sonra geri dönmüştü.¹¹⁷ %29'u, ya hükümete-bağlı bir görevi icra ederek ya da genellikle askeri hizmet karşılığı bir aylık alarak, kentlerde yaşamaktaydılar. Sagara'nın belirttiği gibi:

Genel olarak ... onsekizinci yüzyılın sonunda ilk Prusya devletinde yaşamın

115. Behrens, *Society, Government and Enlightenment*, s. 148.

116. Hagen, "İmansız Hizmetkârlar", s. 93; Harnisch, "Köylüler ve Pazar", s. 57-60.

117. John R. Gillis, "Ondokuzuncu Yüzyıl Prusya'sında Aristokrasi ve Bürokrasi", *Past and Present*, sayı 41 (Aralık 1968), s. 111.

genel görünümü, çağdaşları arasında imrenmeden ziyade bir tür endişeye sebebiyet vermiştir. Bütün ayrıcalıklı statülerine rağmen Prusya soyluluğu ne mali yönden özgürdü ne de özgür olmak için boş zamanı vardı. Devleti savunmak ve temsil etmek, kalıtsal toprakları işlemek suretiyle konumuna uygun bir varoluş temeli yaratmak gibi çifte bir görev, omuzlarında katlanılması zor bir yük oluşturmaktaydı.¹¹⁸

Ondokuzuncu yüzyıl başında doğu Prusya'da ücretli emek kullanan çitlenmiş malikânelere dayalı derin bir tarımsal dönüşümün ortaya çıktığı inkâr götürmez bir durumsa da, bunun niteliği, İngiltere'de yaşanan tarım kapitalizminden son derece farklıydı. Prusya tarım kapitalizminin zayıflığının —ulusal ekonomi üzerinde asla tayin edici bir etkisi olamamıştı—, toprağa dayalı ilişkilerin dönüşüme uğradığı koşullarla büyük ilgisi vardı. Emek hizmetlerinin bırakılarak ücretli emeğe başvurulması, güçlü lordların köylülüğe dayattığı bir dizi reform değil, kendilerine hile ve desiseyle yamanmış değişiklikler karşısında lordların aldığı bir tür savunma önlemi-ydi. Kısacası kırdâ tarım kapitalizminin baskıcı emek biçiminin ortaya çıkışını, Prusya toplumsal ilişkilerinin genel örüntüsü açısından değeri-ndirmek gerekir. İngiliz örneğinden farklı olarak, toprak sahibi sınıfların kapitalist bir manüa teslim olmak için duydukları *zorlama* hâlâ oldukça zayıftı. Hussain ile Tribe'in ikna edici bir tarza belirttikleri gibi:

ne geniş serf yığınlarının mülksüzleştirilmeleri ne de serflere göç etme ya da emek güçlerini satma özgürlüğünün verilmesi, kendi başına Doğu Elbe kırsalındaki koşulları değiştirmişti; etkilerini ancak, kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak, Alman kentlerinin ve Birleşik Eyaletlerin açık alanlarının kırsal bölgelerden gelen emeği söğürmeye başlamasıyla duyurmaya başladılar ... kırsal bölgelerde kalanların çalışma koşulları ise belli biçimlerde serflikle olan bariz benzerliklerini muhafaza etti.¹¹⁹

Ancak genel olarak devletin köylü mülkiyetine sağladığı korumaya karşın, Fransız köylülüğü ile karşılaştırıldığında Alman köylülüğünün durumu iyi değildi. Sadece krallığa ait mülklerdeki köylüler, Fransız köylüsünün Fransız Devrimi sırasında ve Devrimi takiben kazandığı mülkiyet haklarına benzer türden bir şeyler elde edebildiler. Büyük çoğunluğu

118. Sagara, *Social History*, s. 52.

119. Hussain and Tribe, *Agrarian Question*, s. 45.

120. Blum, *End of the Older Order*, s. 387.

1850'ye kadar sürecek olan bir yığın feodal vergiye ve hizmete tâbiydi.¹²⁰ Kefaret programları uygulamak suretiyle (ki köylüleri feodal vergi ve rantlardan kurtaracak olan kefareti devlet ödemiş ve köylülere özgürlüklerini satın almaları için kredi açmıştı) devlet, köylülerin yükünün hafifletmesinde üstlendiği rolü oynamaya devam etti. Prusya'da köylülerin bu kredileri kırk bir buçuk yıl sonra %5 faizle geri ödemelerine olanak tanıdı.¹²¹ Yine de serfliği kaldıran yasal şartlar, elverişli olmaktan çok uzaktı. Kalırsal ve kalırsal-olmayan kira sözleşmesi olmak üzere iki kategori tasarlanmıştı. İlk kategoride, mülk sahibi olmak için köylünün mülkünün üçte birinin lorda devredilmesi gerekiyordu. Kalırsal-olmayan kira sözleşmelerine sahip olanlar, mülklerinin yarısını borcunun karşılığı olarak lorda vermesi gerekiyordu.¹²²

Napolyon'un ordularının yarattığı tehditin 1813'deki "Özgürlük Savışı" ile savuşturulmasından sonra, reformdan da yüz geri edildi.¹²³ 1816 tarihli firman, [köylülerin, serflikten] kurtuluş şartlarını daha da zorlaştırmaktaydı:

mülkleri sadece kendilerine yetecek büyüklükte olan, emek hizmetleri arasında çekim hayvanlarını kullanmak da bulunan, mülkleri yörenin vergi kayıtlarında seriyörlük top-rağı olarak değil, köylü top-rağı olarak geçen ve mülklerinin 1749-1774 arasında sabit bir oranla tutulduğunu kanıtlayan köylülerin top-rağları ve yükümlülükleri bağışlanabilecekti.¹²⁴

Çoğu, bütün köylülerin topraklarının ve yükümlülüklerinin bağışlanacağı 1850 tarihli yasaı bekleme zorunda kaldı.

Dolayısıyla tarım reformu çağı, bir süredir zaten var olan bir eğilimin devamıydı. Örneğin Saksonya'da bir aileye rahatça yetecek köylü mülklerinin sayısı 1750'de %25'e düşmüştü; 1843'e gelindiğinde ise bu rakam sadece %14'dü. Aynı dönemde topraksız köylülerin sayısı sırasıyla %38'den %52'ye çıkmıştı.¹²⁵ Buna benzer bir eğilim başka bölgelerde de gözlenmekteydi. Brandenburg'un Prignitz bölgesinde, 1725 ile 1801 arasında köylü mülklerinin sayısı az çok sabit kalırken, topraksız emekçilerin sayısı altı kat artmıştı.¹²⁶ Ö ne denle genel olarak alındığında, tarımsal

121. Age., s. 392-3.

122. Age., s. 394.

123. Hametow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s.25.124. Blum, *End of the Old Order*, s. 407.125. Sagara, *Social History*, s. 153.

126. Hagen, "İmansız Hizmetkarlar", s. 91.

kapitalizm yönündeki itki zayıf kalmış olsa bile, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde sanayi sermayesinin ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşamsal bir rol oynayacak, topraksız emekçilerin oluşma devasa bir havuz yaratılmış oldu.

IV. Bürokratik Mutlaklığın Doğuşu

Bununla birlikte kısa vadede tarım reformlarının, soyluluk karşısında devletin kozunu güçlendirmek gibi dolaylı bir etkisi olmuştur. Gerçi reformlar devlete, istikrarlı bir mülk sahibi köylülüğe dayalı bağımsız bir artık çekme kaynağı sağlayamamıştı, ama soyluluğun senyörlük yetkilerini adanakküllü zayıflatmıştı. Ayrıca devletin yerel yönetim üzerindeki denetiminin yoluna çıkan engeller de böylelikle temizlenmiş oldu.¹²⁷ Bu değişiklikler, "şahsi" mutlaklıktan "bürokratik" mutlaklığa geçişe damgasını vuran daha büyük bir reform paketinin parçasıydı.¹²⁸ Bazı yorumcular, bu iki dönem arasında haklı olarak bir sürekliliğin bulunduğunu öne sürer-ken; ekseriyetle reformdan önce ve sonra devlet bürokrasisinin sınıfsal bileşimi ve toplumsal arkaplanı üzerinde çokca durmaktadırlar. Örneğin Rosenberg, bürokrasiye "Junkerler" ile yeni-Junkerler¹²⁹ egemen olmaya devam ettiğinden, monarşik otoriteyi sınırlandıran icari reformların genel etkisinin toprak soyluluğunun toplumsal üstünlüğünü ve otoritesini arttırmak olduğu fikrinde-dir:

Gerek bürokratik seçkinlerin gerekse toprak soyluluğunun otoriter yönetiminin güçlenmesi, Prusya'nın sanayi öncesi toplumunda monarşik otoritesinin yerini bürokratik mutlaklığın alması gibi kesin bir netice verdi. ... reformcular, büyük tarımsal işletmelerin gelişmesinin önünü tıkayan engelleri kaldırarak, "yeteneğe açık ilerleme"yi öne çıkartarak ve kamu yaşamında noblesse oblige'a yer vererek, toprak aristokrasi adına değil, ona karşı bir savaş başlattılar.¹³⁰

Bu görüşe göre, 1806-7 ve yine 1850'lerde devlet bürokrasisi ile soyluluk arasında ortaya çıkan sürtüşmeler, toplum içinde hemen hiç ağırlığı olmayan bir avuç reformcudan kaynaklanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, devletin toplumsal karakteri, hangi sınıfın devlet kademelerinde ve memuriyetlerinde sayısal olarak baskın olduğuna bağlıdır. Bürokratik

127. Blum, *End of the Old Order*, s. 412.128. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy, Autocracy*, 8 ve 9. bölümler.

129. Age., s. 200.

130. Age., s. 222.

devletin, kendi bağımsız ekonomik artuk kaynaklarından dolayı bir dizi farklı toplumsal ve ekonomik çıkara sahip çıkabileceği anlayışı, bu bakışta tamamen yabancı kalmaktadır.

Eckart Kehr, biraz daha farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Kehr için 1807'den sonra yargı alanı ile idare arasında patlak veren mücadele; burjuvazi ile aristokrasi arasında, devletin sınırları dışında yürütülen bir savaşın siyasal dışavurumu olarak görülmektedir. Kehr'e göre, normatif bir hukuk sistemi geliştirmekle meşgul olduğundan yargı, devlet bürokrasisi içinde kapitalizm yanlısı bir reformun başlıca eşiğini oluşturmaktadır. "yasal biçimcilik" ilkesine dayalı bir *Rechtstaat* ülküsünü bir tek yargı canlı tutabilmiştir: "bu sayede (yargı), siyasal meşgul olmaktan kurtararak burjuvazinin çıkarlarını karşılamıştır.¹³¹ Burada devlet, egemen sınıflar arasında bir arabulucu ya da hakem olarak görülmektedir; Kehr'e göre 1806'dan sonra bürokratik *özerklik*, köklerini bürokrasinin

tam da bu iki sınıf birbirleri için tehlikeli birer hasım oluşturdıkları bir sırada, aristokrasiyi burjuvaziye karşı sürerek ve 80'lerden sonra da bu iki sınıf yeni bir hasım olarak proleteriyaya karşı oynayarak iktidarı koruyabildiklerinden¹³² almıştır.

Bu iki -biri, devletin sınıfsal karakterini, aristokrasinin devlet idaresi içindeki sayısal hakimiyetinden ayırmaya çalışmış; öteki, devleti, devlet dışındaki ortaya çıkan ekonomik sınıf mücadelelerinin siyasal *hakemi* olarak gören - bakış açısı, Prusya devlet bürokrasinin doğasına ilişkin pek çok tartışmaya hakim olmuştur. Her iki bakış açısı da, bir yorumcunun, Prusya devlet hizmetinde (*Beamtenstand*) "özel çıkarların düşsel evrenselliği" adını verdiği şeyi öne çıkartan tutucu Alman tarihyazıcılığı geleneğine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yani, Hegel geleneğini izleyen Otto Hintze ve Max Weber gibi düşünürler için bürokrasinin ortak bir devlet anlayışına varsaymsal bağlılığı türünden ideolojik mülâhazalar, "özel çıkarların bölücü, ayırıcı vasfına fazla prim vermiş ve bürokrasiye, kurumsal olarak devletin varlığını güvenceye alma gücü bahş etmiştir."¹³³ Dolayısıyla Hintze gibi tutucu bir yazar, haklı olarak bürokrasinin ekonomik

131. Eckart Kehr, Gordon A. Craig'in yayına hazırladığı *Economic Interests, Militarism and Foreign Policy* içinde, çeviren Grete Heinz (Berkeley: California Üniversitesi Yay., 1977), s. 154.
132. *Age*, s. 164-5.

133. Jane Caplan, "özel çıkarların düşsel evrenselliği: Alman tarihinde devlet hizmeti 'geleneği'", *Social History* cilt. 4, sayı 2 (Mayıs 1979), s. 303-4.

çıkarcı gibi adi, değersiz bir şey tarafından harekete geçirildiğini yadsıyabilmektedir:

Devlet hizmetinin sahip olduğu tümüyle benzersiz tinsel yapı, bir miras gibi uzun bir eğitim sürecinin ... ve aslında aile terbiyesinin ... bir sonucudur. Bu sonuca, ekonomik güçlerin serbest oyunuyla varılmaz. Gergi burada bile genel anlamda güven ilişkisi ve ahlaki unsurlar, ekonomik olarak tanımlanması uygun düşmeyecek hatun sayılır bir rol oynarlar, ama tek tek memurların statüsü, gerektiğinde tamamen ekonomik açıdan ele alınabilir; ancak kamu görevi söz konusu olduğunda memuriyetleri ekonomik etkenlerin egemen olduğu bir kurum olarak görmenin olanaksız olduğu son derece açıktır. Tersine o, devlet (*Staatswesen*) denen şeyin yok edilemeyen ve yanılığa yer bırakmayan, yapısının ve güdüsünün kadimliğine uzun bir geçmişin tanıklık ettiği egemen karakterini içinde taşır. Bu statünün hukuksal ya da ekonomik bir kavramlaştırmasını yapmak son derece zordur. İçinde öyle benzersiz ve us dışı bir şeyler vardır ki, ancak tarihe bakılarak kavranabilir.¹³⁴

Bu bakış açısı hakkında şöyle bir şey söylenebilir: Devletin içsel mekanizmalarını göz önüne sermeye çalışmaktır. Ancak bunu son derece idealist terimlerle yapmaya çalışması, onun en zayıf yanını oluşturmaktadır. Ekonomik çıkarları, devletin "yok edilemez egemenliği"nin siyasal karakterinden ayırmak mümkün müdür? Bürokrasinin hayat davmalarını oluşturan devletin bütün o mali aygıtı, köylünün ve zanaatkârın ürettiği artığa siyasal yollardan zorla el konulmasına dayanmıyor muydu? Ancak "siyasal olan", mümkün olan en dar anlamda tanımlanacak olursa, *Beamtenstand*'ın sınıfsarı çıkarları ile, onun özel maddi (ekonomik) çıkarlarının, ondokuzuncu yüzyılın ilk üçte ikilik bölümünde Alman siyasal yaşamına hakim olmuş anayasal (siyasal) ve ideolojik mücadelelere tonunu verme tarzı arasındaki ilişkiyi kaale almakta aciz kalınabilir.

Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirirken Marx, tam da devlet bürokrasinin bu sınıfsarı karakterini öne çıkartmıştır. Hegel'in bürokrasinin bir sınıf olduğu önermesini çürütmeye kalkmamış; sadece bürokrasinin Hegel'in inandığı gibi evrensel bir sınıf değil, belli maddi çıkarlara dayalı öngül bir sınıf olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bürokrasi, "devletin çözümünü ... elinde bulundurur; devlet onun özel mülküdür." "Ortaçağcı anlamıyla sınıf sadece bürokrasinin içinde varlığını korumuştur, ki burada sivil statü ile siyasal statü doğrudan özdeşlerdir."¹³⁵ Başka bir deyişle, özel mülkiyetin

mülk sahibi sınıflar için oynadığı rolün aynısını, devlet iktidarını da (mekvi, mesleklerle ilertleme vs. gibi) maddi çıkarları açısından bürokrasi için oynamıştır. Bir başka şekilde ifade edilirse, Marx için, ekonomik ve siyasal ilişkiler/güçler arasında var olan ve feodal artık çekme ilişkilerinin genel biçimini niteleyen kanşma/erime, sadece devlet bürokrasisi için geçerlidir; sadece burada, devlet bürokrasisinin ekonomik konumu siyasal konumuyla doğrudan ilişkilidir.

Bu sınıflarda öne çıkan nokta, reform sonrası çağda devletin özerkliğinin köklerine ilişkin kapsamlı bir çözümlemede bulunabilmektir. Kehrl'in, devletin özerkliğini, soyluluk ile burjuvazi arasında oynadığı "toplumsal hakem" rolüne dayandıran açıklaması, manzaranın sadece bir bölümünü oluşturur. Marx'ın formülasyonu da, devletin artığa duyduğu ihtiyacı, ekonomik artık üzerinde kendileriyle çektiği oranda özel sömürücülerle arasını nasıl açtığını göstermeye çalışarak, dikkati bu özerkliğin içsel temeline çeker. Bunun yanında bürokratik iktidarın maddi temeli olarak ekonomik olan ile siyasal olanın içiçeliğini öne çıkartmak suretiyle Marx'ın formülasyonu, sonraları devleti rakip ekonomik çıkarların yarattığı arbedenin üzerinde duran saf bir "siyasal kurum" olarak gören Hintze ve başkalarının sürdüreceği Hegelci bürokratik özerklik görüşünü tekrarlamaktadır. Bu somut olarak şu anlama gelir: Mali sistemin ekonomi dışı karakteri, ekonomik ve toplumsal yaşamın her veçhesini istilâ etme eğilimindedir. Bir yorumcumun da dediği gibi, dolaysız baskı, öndokuzuncu yüzyılın ortalarına dek "devlet tahakkümünün asıl çekirdeği"ni oluşturmaktaydı.¹³⁶

Kapitalizm öncesi düzenleme pratikleri ve biçimleri, devletin baskıcı etkinlikleriyle -polis ve orduyla- en doğrudan bağlantılı iki alanda, daha sonrasında değilse bile 1850'ye kadar egemen olma eğilimindedir. Lüdtk'e, 1880'ler gibi geç bir tarihte bile gerek yerel gerekse ulusal düzeyde polis gücü arasında "geleneksel Kameralist eylem maksimleri"nin süregelmekte olduğunu belirtmektedir:

135. Alınılan Draper, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 488-9. Engels açıkça "asıl iktidar ellerinde bulunduran ve bütün sınıfların karşısında duran, ayrı bir sınıf olarak hükümetin idari memurlarının oluşumu"ndan söz etmektedir. Alınılan Draper, s. 491. Draper Engels'in yorumuna şunu eklemektedir: "Bu makale sınıfvari bir oluşum olarak bürokrasinin hakim görünümünü ortaya koymaktadır. ... Bu devlet iktidarının bağında, sınıf etkisini salt bir terminoloji meselesi haline getirecek ölçüde özerk bir toplumsal oluşumu gerçekleştiriyor. Ancak, bu oluşumda toplumsal bir sınıf olarak görülmemiştir. Bu, sınıfın belli ölçülerde tarih ötesi bir tanımına değil, söz konusu toplumsal sistemin somut doğasına bağlıdır. ...", s. 507.

136. Alf Lüdtk'e, "sanayi kapitalizmine geçiş döneminde devlet şiddetinin rolü: 1815'den 1848'e kadar Prusya örneği", *Social History*, cilt 4, sayı 2 (Mayıs, 1979), s. 185.

Allgemeine Landrecht de kendilerine dendiği gibi "Devlet Görevlileri", devletin askeri ve mali yapısının gelişimiyle bağlantılı olarak sadece uyrukların sık sık kaba güçle 'çeki düzeni' (policing) ile öne çıkarılmış değillerdi. ... Bilhassa, mülkiyete 'suikast' önlenecik ya da rümden caydırılacaktı; ne denli katiyetle yapıldı, o denli mülkiyetin önemi arttı, ki bu iki yönden gerçekleşti: Üretimin artışının temeli, yani kaynakların ve 'üretken gücün' kullanımına yasal bir hak verme olarak ve meşru yönetimin hakiki temeli olarak. Artan ekonomik carlanmanın isterleri, her şeyden önce mali hedefler nedeniyle, statükonun karşı devrimsel muhafazası ile kaynaştı ve onu güçlendirdi. Görüldüğü üzere mülkiyetin korunması, devlet aygıtı'nı ve onun bürokrasisini horgören, *Junker* için dahi ortak bir çıkarı temsil ediyordu.¹³⁷

Gerçi bunların, birbirini eksiksiz bir biçimde tamamladıkları söylene- mez, ama yerel düzeyde toprak sahiplerinin uygulamayı sürdürdükleri hatırı sayılır polis gücünün yanında, Devlet yöneticilerinin iradesiyle polis de, artık çekme sürecine zorlayıcı bir unsur olarak girmişti. 1848 Devri- minin sona ermesiyle soyluluğun polis güçleri, Prusya devletin köyüle- rin sadakatini sağlamak üzere devreye soktuğu tarım reformu paketinin bir parçası olarak kaldırıldı.¹³⁸

Artık çekme sürecinde ordunun rolü belki de çok daha önemliydi. Lüdtk'e'nin, "devlet idaresinde askeri gücün yoğun biçimde kullanılması" olarak tanımladığı "Kale (Citadel) pratiği", devletin mali işlerinin merkezi yanını oluşturmaya devam etti.¹³⁹ 1850'lerde kentte oturanların yaklaşık %50'si, onsekiz ile yüz kişi arasında insanı barındıran garnizon kentlerde yaşamaktaydılar. Bu "kaleler" kent yaşamının neredeyse her yanını istilâ etmişti: Kentlerin kapıları giriş ve çıkışlarda askerler tarafından açılıp kapatılıyordu, geleneksel avlanma alanları ve yaşama mekânları olan, yerel halkın yaşadığı civar yerlerin büyük bölümü atış alanı haline sokulmuştu. Bu durum aynı zamanda yolların ve tren yollarının yapımını da engelliyordu. Kent surlarının içinde kalan sivililer içinse süreklili bir rahatsızlık ve askerleri barındırma kültesi söz konusuydu.¹⁴⁰

Braun, asker ve polis Prusya toplumundaki üstünlüğü ile devletin artık çekme gereklilikleri arasında bağıntıyı şu hayranlık verici sözlerle özetlemiştir:

137. Age., s. 186, 188. De Tocqueville, Fransız Devri'nin, *ancien régime*'nin toplumsal örüntüsünü pek az bıraktığına ısrar eden kişiydi. İlgilidir ki, *Allgemeine Landrecht* ile İnsan Hakları Bildirgesi arasında bir benzerlik kurmaktadır. Bakanız: Koch, s. 143.

138. Hamerow, *Restoration, Revolution, Réaction*, s. 188.

139. Lüdtk'e, "Devlet Şiddetinin Rolü", s. 212.

140. Age., s. 202.

Merkantilist-kameralist çağda polis aygıtının aşırı büyümesine, esas olarak devletin mali işlevleri neden olmuştur ... Brandenburg Prusyasının mali sistemi ve mali durumu, artık çekme aygıtı ile polis aygıtı ve askerî örgütlenme arasında bir bağlantıyı gerektiriyordu.¹⁴¹

Kapitalizmin ilerlemesi için gereken yolu, ordunun bu üstün varlığının hazırladığını ne kadar vurgulasa da, Ludtke bunun, aynı ölçüde feodalizmde askerî gücün kullanılmasıyla tarihsel bir süreklilik gösterdiğinin de farkındadır:

Ordunun, sivil olsun idari olsun günlük yaşamı belirlemekteki büyük gücü kesinlikle olağan dışı bir durum değildi; *ancien régime* geleneğinden gelmekteydi. Onsekizinci yüzyılın sonundan itibaren bürokrasinin ve devlet hizmetinin artan bağımsızlığı (ki 1807'den sonra yapılan devlet reformları sırasında örgütsel ve yasal olarak onaylanmıştır), sadece ordunun geleneksel yetiştirilme konusundaki kısa bir dönem yaşanan belirsizliğe karşı gelmekteydi. 1818-20 yıllarında [getirilen] ve daha sonraları, büyük ölçüde değişmiş olan bir uygulamanın, yani 'ordunun (hemen hemen) bütün siyasal meselelere katılmı' uygulamasının onaylanmasına yarayacak olan, [ordunun] müdahale hakkına sağlanan normatif garanti ... hala son derece yaygındı.¹⁴²

Almanya, Engels'in ilk modern mutlakçılık üzerine yaptığı bir değerlendirmede dediği gibi, hala "toplum giderek burjuva olunken, siyasal düzeni feodal kalmış" bir toplumun gelişmelerini sergilemekteydi.¹⁴³ Devlet giderek daha çok eski düzenin temellerini oyan bir ekiye sahip önlemler almıştı rağmen, aynı zamanda eski toplumun, kendi bağımsız ekonomik artık kaynakları için yaşamsal öneme sahip veçhelerini muhafazaya çalışıyordu. Aslında çoğu zaman iki şeyi aynı anda yapıyordu: Örneğin tarım reformundan maksat, sürekli bir vergi geliri kaynağı olacak bağımsız bir köylülük yaratmaktır. Ancak reformun genel etkisi, köylülüğün mülksüzleşmesini hızlandırmak oldu.

Aynı gelişmeli itkilerin burjuvazi içinde de etkin olduklarını gözlemek mümkündür. Daha az sayıda büyük kapitalist ile birlikte, küçük burjuvazinin küçük ölçekli kapitalist üretim yapan kesimleri öyle ya da böyle reform çağının yasal değişiklikleriyle yitirmekteydi. Buna karşın yüzyılın ilerleyen bölümlerinde ortaya çıkacak olan endüstriyel patlama kadar

görmekli olmasa da, küçük üreticiler arasında sermayenin yavaş yavaş birikmesi, Alman burjuvazisi için "sessiz bir zafet" in kanıtıydı.¹⁴⁴ Öte yandan, servetleri ve talihleri devlet bürokrasisine bağlı olan burjuvazinin meslek sahibi kesimleri için kapitalizme bağlılıktan bu ölçüde söz etmek mümkün değildir.

V. Alman Liberalizmi ve Bürokratik Devlet

Bu durum, Alman liberalizminin doğası hakkında bir dizi önemli sorunun doğmasına neden olmaktadır. Geleneksel olarak Alman siyasal gelişmesine uygulandığı biçimiyle "liberalizm" terimi oldukça gelişigüzel bir biçimde kullanılmıştır. En genel olarak, terimden, liberal siyasal amaçlar -yurttaşların yasa karşısında hukuksal eşitliği, doğum karşısında yeteneğin öne çıkarılması, belli bir temsilî hükümet biçimine bağlılık- ile kapitalist bir burjuvazinin ekonomik amaçları -özel teşebbüs önündeki kapitalizm öncesi engellerin kaldırılması, toprakta, emekte ve diğer bütün mallarda serbest pazar- arasında bir bağlantıyı betimlemekte yararlanılmıştır. Theodore Hamerow, 1848'e kadar olan Alman liberal hareketinin başını "Parlamentar bir hükümet ve güçlü bir sanayi hayatından esinlenen orta sınıf önderler" in çektiğini belirtiyor. Liberalizm:

yetenek ve zenginliğe dayalı yeni bir uygarlık düzeninin yaratılması [nın peşindedir]. Federal birlik ve bireysel özgürlük planlarının gerisinde fabrikalardan, bankalardan ve gemilerden oluşma, siyasal ve ekonomik örgütülüğün bir ve aynı şey olduğu bir dünyanın ufku uzanmaktaydı.¹⁴⁵

Son yıllarda Almanya'da, gerek kendini farklı zamanlarda ve farklı tarihsel bağlamlarda liberalizm ile özdeşleyen toplumsal güçlerin karmaşık bir yapıya sahip olduğu, gerekse liberalizmi düpedüz kapitalist bir burjuvazinin sınıf çıkarlarıyla özdeşleştirmenin içerdiği güçlükler kabul görmeye başlandı. Bugün şu açıkça kabul edilmektedir: Liberal Parlamentar hareketin önderliği, 1848'den önce var olduğu biçimiyle büyük sanayi ve mali burjuvazi tarafından değil, meslek sahipleri ve aydın sınıflardan gelen kişilerce yapılmıştır. Şimdiye kadar Parlamento'daki üyelerin çok büyük bir kesimi ile sözcülerinin büyük çoğunluğu devlet bürokrasisinden

141. Braun, "Vergilendirme, Sosyo-Politik Yapı ve Devlet-Kurma", s. 316.

142. Ludtke, "Devlet Şiddetinin Rolü", s. 210-11.

143. Frederick Engels, *Anı-Dizini* (Moskova: Progress Publishers, 1969), s. 126.

144. Blackburn ve Eley, *Peculiarities*, s. 190.

145. Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 101; *The Social Foundations of German Unification 1858-1871* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1969), s. 135-80.

gelmiştir. Üstelik, Fransa'da olduğu gibi, "yeteneye açık ilerleme"yi aziz tutan liberal taleplere itkisini veren ve Parlamento temsilî sınırlandıran, -bireysel ekonomik inisiyatifî feodalizmin zincirlerinden kurtarma arzusunun çok- memuriyete girmede ve devlet bütçesini denetim altına almada yaşanan hayal kırıklıkları olmuştur. James Sheehan'ın yazdığı gibi, "şu ya da bu yolla devletle sıkı sıkıya bağlantısı olan işler yapan kimseler için, meslek yaşamında uğranılan hayal kırıklıkları, hemen hemen kaçınılmaz olarak siyasal hüsrana dönüşmekteydi."¹⁴⁶ Sheehan, liberalizm ile kapitalist ekonomik çıkarlar arasında doğrudan herhangi bir bağ kurmanın olanaksız olduğunu ileri sürmektedir; sadece bir kaç liberal, kapitalist sanayi ile ekonomik liberalizmi ne yaptığını bilerek destekliyordu. Bütün olarak alındığında diyor Sheehan, çoğu "devlet hizmetinin, zanaat üretiminin ve küçük girişimin kapitalizm öncesi dünyasında yaşıyordu."¹⁴⁷ Aynı şekilde Geoff Eley de "formülasyon kestirme ya da kullanışta da olsa- liberalizmi düz bir biçimde 'burjuva' olarak görmenin akla uygun olup olmadığını" soruyor.¹⁴⁸ Eley'e göre, ondokuzuncu yüzyılda Almanyanın ekonomik ve siyasal gelişmesini anlamamız ilk koşullardan biri, "siyasal hareket olarak liberalizm ile dolaymsız ve tek biçimli olarak anlaşılması bir sınıf olarak burjuvazinin çıkarları arasındaki bu özdeşliği parçalamak gerekmektedir."¹⁴⁹

Bu sözler, 1848 devriminde burjuvazinin rolünün ne olduğu sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Herşeyden önce, Eley'in de belirttiği gibi, büyük burjuvazi 1848 olaylarında son derece gönlüsüz bir biçimde yer almıştır. Siyasal reformları sadece minimal düzeyde desteklemiş ve İngiliz modeline uygun bir liberal demokrasiyi andıran her şey ona bol gelmiştir.¹⁵⁰ Bunun yanında görünüşte "burjuva" olan bir devrime, burjuva olmadıkları kesin olan, hatta bazı durumlarda el işçileri, devlet çalışanları, köylüler ve öğrenciler gibi alenen kapitalizm karşın gruplarını nasıl olup da hakım olabildiklerini açıklamak gibi bir sorun önümüzde durmaktadır. Eley'e göre bu "paradoks"u,

1848'deki (ya da 1789'daki) devrimci halk mücadelelerinin içeriğini, nihai

146. James J. Sheehan, *German Liberalism in the Nineteenth Century* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları).

147. Age., s. 24; yine bakınız Caplan, "Düşsel evrensellik".

148. Eley, *Peculiarities*, s. 71.

149. Age., s. 75.

150. Age., s. 82.

olarak onların pekişmesine yardım ettikleri ya da en azından engelleyemedikleri gerçek değişikliklerden özenle ayırmak suretiyle [aydınlatmaya başlayabiliriz]. Soyut olarak bu, iki belirleme ve anlamlandırma düzeyi arasında -halkın yaygın seferberliğini ve siyasal ilişkilerin yeni bir düzenlenişini gerektiren devletin özgül bir bunalımı olarak devrim ile, pek çok mevcut uygulama ve kurumu devre dışı bırakarak, kapitalist üretim tarzının giderek başat duruma gelmesine ve toplumsal ilişkilerin düzensiz bir yoldan dönüşmesine yol açan, daha derin yapısal değişiklik süreci arasında ayırım yapması anlamına gelir.¹⁵¹

Başka bir deyişle Eley'in önerdiği çözüm, sınıf aktörlerinin dolaysız amaçlarıyla doğrudan eşitlemekten, ya da liberal-demokratik siyasal yönetim biçimleriyle zorunlu bir çağrışımından kurtararak, "burjuva devrimi" kavramını yeniden tanımlamaktır. Eley, "burjuva çağının açılışı"nı, yani "sanayi kapitalizminin engelsiz bir biçimde gelişmesi için gerekli yasal ve siyasal çerçevenin başarıyla yetleştirilmesi"ni anlamak için, geniş bir burjuva devrimi tanımı önermektedir.¹⁵² Eley, bu çağsal anlamda "burjuva devrimi" kavramını, kabaca Prusya'nın reform çağından, 1848 devrimlerinden, [Almanya'nın] birleştiği 1871'e kadarki on yıla uzanan uzun bir kargaşa dönemiyle eşitlemektedir.¹⁵³

Eley'in savları, burjuvazi ile liberal politikalar arasında kurulan o kadim özdeşliğin düzeltilmesi açısından önem taşımaktadır. Ancak Eley şöyle bir sonuca varmaktadır: "Burjuva devrimi"ne çağsal bir anlamda bakmak, nedensellik sorunundan geri adım atılmasını gerektirir ve bu da önemli bir zayıflıktır.¹⁵⁴ Ama bu, ancak burjuva devrimlerinin uzun vadeli sonucu, yani kapitalizmin zaman içinde tedrici olarak kaydettiği gelişmeyi, daha kısa ve daha tümelşik bir siyasal kopuş oluşturan bir devrim süreciyle birbirine karıştırarak doğrudur. Eley'in bazı noktalarda bu iki süreci karıştırdığı görülmüyor. "Kapitalist üretim tarzının içinde baskın olabileceği bir topluma yasal ve siyasal koşullarını veren ... radikal bir siyasal yenilenme süreci aracılığıyla ve yoğunlaşmış bir zaman ve mekanda" ortaya çıkan

151. Age., s. 82-83

152. Age., s. 83; Bakınız, Gareth Stedman Jones, "Dünya ekonomisinin başlarında toplum ve siyaset", *Cambridge Journal of Economics*, sayı 1 (Mart, 1977), s. 77-92.

Christopher Hill de benzer bir görüşü benimsemektedir: "Bir Burjuva Devrimi", J.G.A. Pocock'un yayına hazırladığı, *Three British Revolutions, 1641, 1688, 1796* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1980).

153. Eley, *Peculiarities*, s. 87.

154. Age., s. 88.

bir olay olarak" yaptığı "yukarıdan devrim" tanımı çok daha doyurucudur.¹⁵⁵

Bu süreci Almanya'da neredeyse bütün bir ondokuzuncu yüzyıla yaymak, fazla ileri gitmek olur. Bismarck'dan önceki reform çağı da, 1848 devrimi de, eski düzende tayin edici bir siyasal dönüşümü temsil etmemektedir. 1789'daki Fransa'dan farklı olarak, 1848 devrimi, "siyasal ilişkileri (tam anlamıyla) yeniden kurmayı" başaramamıştır. Aslında devrimden sonra devlet, taze bir solukla yeniden doğmuştur. Burada, 1848'de burjuvaziyi oluşturan kesimler arasında hangi liberalizm türünün hakim olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Yeni doğmakta olan işçi sınıfı ve çeşitli türden küçük üreticiler ile liberal burjuva kesimleri arasında büyüyen uçurumun, 1848 devriminin başarısızlığında pay sahibi olduğunu söylemek akla son derece uygundur. Bu farklılaşma süreci yüzünden, küçük üreticiler ile burjuvazi arasında Fransız ve İngiliz devrimlerinde görülen türden bir devrimci koalisyon oluşturmak çok daha zordur. Almanya'nın en gelişmiş bölgelerinde işçi sınıfı, çoktrandır kendi bağımsız örgütlerini kurmaya başlamıştı. Bu gelişme, sanayi burjuvazisinin işçi sınıfının karşısına geçmesine neden olmuştu. Marx'ın da gördüğü gibi, bu, "kıbar burjuva beylerinin, devrimsiz, mümkün olduğunca yumuşak bir yoldan mutlak monarşiyi, burjuva monarşisine dönüştürmeye çalışacakları" anlamına gelmekteydi.¹⁵⁶

Herhalükârdâ sanayi burjuvazisi, 1848 devriminin önderliği içinde sadece küçük bir bölümü oluşturmaktaydı. Frankfurt *Parlamentosu*'ndaki delegelerin ezici çoğunluğunu küçük memurlarla bürokratlar oluşturmaktaydı. Kendi başına alındığında bunda bir şaşılacak yan yoktur; Fransız Devrimi'nde devrimci meclisleri dolduranların ekseriyeti de aynı arkaplanı sahipti. Ama Frankfurt *Parlamentosu*'nda, mahmuzunu halk ayaklanmasının imesinden alan çok az Jakobin ya da radikal cumhuriyetçi bulunmaktaydı. Halk hareketi ile devrimin önderliği arasındaki bu ayrılma, nihai olarak reformlar konusunda ortaya anılan önerilerin son derece tutucu öneriler olması anlamına geliyordu. Frankfurt *Parlamentosu*'ndaki "liberal" burjuvazinin büyük çoğunluğunda içkin olarak var olan bu tutuculuk, kaynağını son kertede devlet bürokrasisi içindeki konumlarının gelişikili doğasından almaktaydı. Pek çoğunun isteği, sadece devletin el koyduğu artık üzerinde daha fazla denetim sahibi olmak ve devletin

155. Age., s. 84.

156. Marx, alınılayan Draper, *Marx's Theory of Revolution* cilt. 2, s. 185.

stratejik makamlarına daha fazla nüfuz edebilmekten ibaretti. Bu noktada "liberal" taleplerle, kapitalizmin teşvik edilmesi arasında zorunlu bir bağlanı bulunmuyordu.

Çoğu Alman liberali, garip bir ikileme yakalanmıştı. Bir yandan devlet içinde açık ve güvenilir bir ilerleme ve devletin mali aygıtları üzerinde daha büyük bir denetim olanağı sağlayacak daha liberal bir siyasal düzen kurulmasını arzuluyorlardı. Üstelik bu talepleri dile getirirken kulandıkları -mutlakçılık karşın ateşli İngiliz geleneğinden borç aldıklarına hiç kuşku bulunmayan- dil, çoğu zaman eski düzene temelden bir meydan okumayı dışavurmaktaydı. Ne var ki maddi *çıkarları*, hâlâ kapitalizm öncesi temellere dayanmakta olan bürokratik bir aygıtın korunmasına sıkı sıkıya bağlı olduğundan; eski düzenin, geçimlerini sağladıkları bu unsurlarını savunmak mecburiyetindeydiler. Özünde bu, devletin ekonomiyi dışı güçlerini savunmanın artık çekme süreciyle bağlantılı olduğu, ama aynı zamanda da devlet yapılarını "modernleştirmeye" ve "demokratikleştirmeye" çalıştıkları anlamına gelmekteydi. Bu çapraşık durum, çoğu liberalin devlete karşı çelişik duygular beslemesine yol açtı. James Sheehan'ın belirttiği gibi,

Devlete karşı liberal tutumlar ... birbirleriyle gelişen iki dizi baskının ürünüydü. Bir yanda devlet karşıtı Batı Avrupa liberal düşüncesinin yarattığı itki ile bürokratik mutlaklığın baskıcı gerçekliklerinin yarattığı hüsrana vardı. Ancak öte yandan devletin önyak olduğu bir dolu ilerici reform ile aynı ölçüde önemli, pek çok liberalin paylaştığı, kendilerinininki gibi kültürel, dinsel ve ekonomik bakımdan geri kalmış bir toplumda devletin vazegeçilmez bir mütefrik olduğu inancı yer almaktaydı. Çoğu Alman liberali devletin gücünü sınırlamak ya da yok etmek değil, onu sustumalardan arındırmak ve gücünü liberal amaçlara yönlendirmek istiyordu.¹⁵⁷

Elbette belli bir düzeyde bu baskılar sadece görünüşte birbiriyle gelişmekteydi; zira çok az liberal Alman toplumunun temellerini altüst etmek gibi bir niyet taşıyordu. O nedenle 1848'de anayasa konusunda yaşanan tartışmalarda, Almanya'nın ekonomik ve siyasal yaşamını dönüştürme yönünde liberal-kapitalist bir tasarımı andıran bir şeyler bulmak kolay değildir. Tersine, delegelerin çoğunluğunu bürokratların ve meslek sahibi kişilerin oluşturduğu Frankfurt *Parlamentosu*'nda anayasa konusunda ileri sürülen öneriler, cüretten tamamen yoksundu:

157. Sheehan, *German Liberalism*, s. 43.

Mevcut siyasal sistemi istisnalarından temizleyecek yeni bir anayasa istiyorlardı, ama monarşik otoritenin ve eyaletlerin [states] olduğu gibi bırakılmasına razı geldiler. Nisan'da Friedrich Dahlman tarafından hazırlanan anayasa taslağının gerisinde böyle bir zihniyet bulunmaktaydı ... Dahlman'ın, siyasal iktidarın merkezinin olduğu gibi bırakılmasından yana olduğuna kuşku yoktu: 'eski itaat alışkanlıklarımız, sadece soylu evlerimizde özgü değildir ... aslında onlar, bu çok yüzü ve kutsal Almanya'nın yavaş yavaş birleşik bir devlete dönüşmesinin yegâne olanağını taşımaktadırlar.'¹⁵⁸

Markistler, liberal burjuvaziye, "geri kalmış" *Junker*lerle siyasal alanda uzlaşarak tarihsel görevlerine ihanet etmekle suçlamışlardır. Bunun için ilk etapta liberal güçlerin, öncekiyle özünde aynı toplumsal temellere dayanan, ama biraz elden geçirilmiş bir "bürokratik mutlakçılık" biçiminin değil -ki bu çok daha mümkün gözükmemektedir-, kapitalist reformlar peşinde olduğunu varsaymak gerekmektedir. 1848'in Alman liberalleri burjuvazinin tarihsel görevine "ihanet" etmediler; çünkü amaçları, normalde İngiliz deneyimine dayalı "liberal-kapitalist" siyasal modele uyarlı olandan tamamen farklı bir düzleme aitti.

Alman liberallerinin, IV. Frederick William'ın etrafında toplanmış kişisel mutlakçılığın inatçı destekçileri tarafından bu denli kolay biçimde atlatılmalarını mümkün kılan şey, liberallerin siyasal taleplerinde var olan tam da bu için tutucu nitelikti. Gerçekten de Frankfurt Parlamento'nun yenilmesinden sonra, 1848 Aralık'ında ilân edilen krallık anayasası, liberal programın büyük bir bölümünü almıştı. Bir yazarın da belirttiği gibi, "anayasasının liberal yanları çağdaşları çok şaşırtmıştı. Sanki bir Prusya Kralı bir zafer anında demokrasi ilkesini kutsamaktaydı".¹⁵⁹

Bütçenin nasıl denetleneyeceği hususu, anayasada bulamak ve neredeyse ipe sapa gelmez sözlerle geçiştirildiği için; Taç bu son derece önemli konuda sahip olduğu yetkiyi *de facto* elinde tutmuş oluyordu. Buna ek olarak, kralın anayasasında yargının bağımsızlığının yanısıra, sivil haklar, bireysel özgürlük, hareket, dir, toplanma ve demek kurma özgürlüğü ile ilgili güvenceler de yer almaktaydı.¹⁶⁰ Kısacası liberal hukukun üstünlüğü anlayışının temel gereklerinden pek çoğu, IV. Frederick William'ın "mutlakçı" anayasasında yer almaktaydı.

Köylülük açısından yeni anayasa, sanki Frankfurt liberallerinin elinden çıkmışçasına "feodalizm karşıtı" idi. Krallık anayasası,

¹⁵⁸. Age, s. 70.

¹⁵⁹. J.A.S. Grenville, *Europe Reshaped 1848-1878* (Londra: Fontana Books, 1986), s. 135.

manorluk vergilerinin dönüştürülmesini sağlayan önlemlerin derhal yasalaştırılmasını; feodal ayrıcalıkların ve vergi bağışlıklarının kaldırılmasını vaat ediyordu. Anayasanın XXXVIII. maddesi yeni vakıflar kurulmasını yasaklarken, XL. madde soyluluğun asayiş amaçlı yetkilerine son veriyordu.¹⁶¹

Tutucu reformcuların girişimlerini; liberallere karşı köylülükle en az maliyetle bir ittifak kurmayı amaçlayan kurnazca düşünülmüş bir dizi manevra olarak yorumlamak mümkündür. Bu yorum, erkeklere tanınan oy hakkının ilerleme yanlısı tutucularda neden pek az -bazen liberallerden de az- korku yarattığını da açıklamaya yardım eder.¹⁶² Ama daha derin düzeyde, feodal oldukları varsayılan tepkici güçleri kapitalizmin pazarlamacılarından ayıran mesafenin ne denli az olduğunu da göstermektedir. Gerçekte gerek tutucuların gerekse liberallerin, hem bir payanda hem de devlet için bağimsız bir gelir kaynağı olarak gördükleri köylülüğün korunmasında ortak çıkarları vardı. Yani her iki grup da devleti denetlemek suretiyle köylünün el konulan artığının kontrolünü ele geçirmeye çalışan rakip gruplar olduklarından, mücadele özünde bu artığa nasıl el konulacağı üzerine değil, ama bu el koymayı *kimin* kontrol edeceği üzerine kopmaktaydı.

Köylülük açısından bakıldığında, "nasıl" olursa olsun, daha fazla bir kira garantisi sağladığı sürece artığı "kim" in aldığının bir önemi yoktu:

... köylülük, karşı devrimde sadece tarım reformu yapacak olan birini gördü. Köylünün en az tuttuğu özlemini, (lordların topraklarının kamulaştırılması yoluyla özgür mülkiyetin sağlanması) karşılamaya ne burjuvazi ne de aristokrasi hazır olduğundan, bedelli bir kurtuluşa karar kaldı ve sonraları da anayasacılık ile mutlakçılık arasındaki mücadeleye olan ilgisini yavaş yavaş yitirdi.¹⁶³

Karşı devrimin zaferi, salt "siyasal" bir olay olmaktan çok daha fazla bir şey ifade ediyordu. Gerek krallığın gerekse bürokratik mutlakçılığın üzerine dayandığı ana toplumsal üretim ilişkisini oluşturan köylülük ile devlet arasındaki ortak yaşamın yeniden pekiştirilmesi anlamına gelmekteydi. Devlet köylünün mülkiyet haklarını, ancak kendisine güvenilir

160. Age, s. 136.

161. Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 188.

162. Grenville, *Europe Reshaped 1848-1878* (Londra: Fontana Books), s. 161; J. R. Gillis, *The Prussian Bureaucracy in Crisis 1840-1866* (Stanford: Stanford Üniversitesi Yayınları, 1971), s. 128.

163. Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, s. 191.

ve herşeyden evvel bağımsız bir artık kaynağı sunduğu sürece korudu. Bu ilişkinin yapısal açıdan taşıdığı önem ne kadar vurgulansa azdır. Prusya devletinin ne aristokratik ne de aristokratik olmayan güçlerce sınırlanmış bir yöne dömen kırması mümkün kılan şey, 1850'den sonra özerkliğinin yeniden canlanmasıydı. Devletin toplumsal dogması, memuriyetleri dolduran kimselelerin sınıfsal arkaplanlarından ayrılmaya çalışan açkıdamalar, bu durumu yeterince kavrayamamaktadırlar. Örneğin, karşı devrim otomatik olarak *Junkler*lerin nüfuzunun artmasına yol açmadı:

Tutucu bakanların *Junkler*lerle yakın ittifaka girdiklerini düşünmek, genelde bir yanlışur. *Junkler*lerin, liberallerin sahip olabileceklerinden daha fazla siyasal güçleri olsun istemiyorlardı. Büyük Elektör'ün saltanatından bu yana *Junkler*lerin herhangi bir şekilde bir bağımsızlık emaresi sergilemelerine izin verilmemiştir.¹⁶⁴

Liberal idarecilerin ve yüksek bürokratların yerine "sadık kralcılar"ı geçirmeye çalıştığı için, Prusya devleti 1850'den sonra daha "feodal" bir nitelik kazanmış değildir.¹⁶⁵ Bu tasfiye şüphesiz önemsiz değildir, ama toplumsal anlamını, devlet bürokrasisi içinde yeni doğmakta olan bir "burjuvazi"nin çıkarları karşısında "feodalizm" in bir tür zafer elde etmesi biçiminde yorumlamak da yanlış olur. Ekhart Kehr'in, baş gerici (reaksiyoner) Pfortkammer döneminde devlet idaresine egemen olan "yeni-feodal" *Junkler*lere karşı, *Yargının burjuva-liberal çıkarlarının kalesini temsil ettiği görüşünün doğru olmadığı gösterilmiştir*.¹⁶⁶ Gillis'in işaret ettiği gibi, "bu ikisi arasında, herbirinin kendi içinde bulunduğu daha fazla bir farklılık bulunmuyordu".¹⁶⁷ Bununla birlikte bu dönemde bürokrasi içindeki içsel çarışmanın devletin farklı bölümlerine de sirayet ettiği -ve "burjuva-liberal" çıkarların yargı etrafında bir tutarlılık gösterecek şekilde birleşmediği- kabul edilse bile; buradan, Gillis'in yapar göründüğü gibi, bu mücadelelerin karakter olarak "özünde toplumsal" *olmadıkları* sonucu çıkmaz.¹⁶⁸

Bu mücadeleler, iki yaşamsal noktada toplumsaldılar. Birincisi, devletin el koyduğu artığın nîmetleri üzerinde alt ve üst makam sahibi gruplar.

164. Grenville, *Europe Reshaped*, s. 162.

165. Gillis, *Prussian Bureaucracy*, s. 150-51.

166. Kehr, *Economic Interest*, s. 156.

167. Gillis, *Prussian Bureaucracy*, s. 155.

arasında bir mücadelenin süregelmekte olduğunu göstergeleliydi. İkinci olarak, bir bütün olarak Alman toplumunda kapitalizmin kaydettiği ilerlemenin, devlet bürokrasisi içinde çarışmaları (gerçi bu çarışmanın hatları, aristokrat makam sahipleri ile burjuvaziyi ayıran çizgilere tam olarak oturmamaktadır ama) nasıl giderek daha da şiddetlendirdiğini göstermekteydi. Bir açıdan, birbirleriyle tamamen çelişen bu itki; aslında birbirlerine tıpa tıp uymaktadır. Devleti denetleyenler, kralcı mutlaklığın toplumsal temellerine yeni bir zindelik vermeye çalışırken, kapitalizmin daha da gelişmesine son derece uygun düşen politikalar benimsemek zorunda kalmışlardır. Kralcı anayasada güdülen bilinçli amaç, eski düzeni yeniden canlandırmaktı, oysa yeni bir düzene giden yolu hazırlamak gibi bir sonucu olmuştur.

VI. Bismarck ve Yukarıdan Burjuva Devrimi

1862 ve 1879 arasında Bismarck döneminde yaşanan ve tayin edici bir önem taşıyan siyasal dönüşümlerin odağında da, bilinçli amaç ile sonuç arasındaki aynı çelişkili dinamizm yatmaktadır. Ancak bu dinamizmin kendini neden devletin yukarıdan radikal değişimi kılığında ifade ettiği tam olarak anlaşılacak istenirse, içsel gelişmelerin, dünya ekonomisinde ortaya çıkan değişikliklerden yalıtılarak ele alınması yeterli olmayacaktır. Geoff Eley'in ileri sürdüğü gibi, Bismarck'ın yukarıdan devrimini anlamak için, "klasik Marksist 'eşitsiz ve birleşik gelişme' kavramı gibi bir şeye gerekteniz yoktur".¹⁶⁹ Yani, Bismarck'ın devleti şiddet yoluyla yeniden düzenlemesinin Prusya devleti üzerinde neden zorlayıcı bir güç oluşturduğunu tam olarak, ancak devletler arasındaki askeri rekabetle dünya pazarının yol açtığı rekabetçi zorlamaların hakim sınıfın seçimlerine nasıl kesin sınırlar koyduğunu anlarsak takdir edebiliriz. 1860'larda Almanya gibi daha az gelişmiş durumdaki ülkeler, daha gelişmiş kapitalist devletlerle ancak mevcut toplumsal ve siyasal yapıları hızla dönüştürmek suretiyle rekabet edebilir ve onları yakalayabilirlerdi. Eley'in belirttiği gibi,

İlk Hollanda, İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile karşılaştırıldığında, Almanya'nın ve İtalya'nın birleşmeleri farklı bir zamanı ıskal etmiş, doldurmuştur. Birinciler, kapitalist ilişkilerin bırakın dünya ölçeğinde, Avrupa

168. Age, s. 155.

169. Eley, *Peacemakers*, s. 85.

ölçeğinde genel bir zafer kazanmasından önce ortaya çıkarken, sonuncular kapitalizmin zaferini önvarsaymışlardır.¹⁷⁰

○ nedenle "yukarıdan burjuva devrimi" görüşünün tarihsel anlamına, onu ancak Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler bağlamına oturtmak suretiyle vakıf olmayı umabiliriz.

Bununla birlikte bir imparatorluk devletin kapitalizme giden yolu hangi iç dinamiklerle ve nasıl hazırladığı sorusu hâlâ açıklanmayı beklemektedir. Marksist kuramcılar arasında bu konuda iki ana argüman hattı vardır. Birincisi, Engels'in öncü çözümlerine dayanarak, Bismarççı devleti özünde *Junker* soyluluğunun egemenliğinde geri kalmış siyasal bir yapı olarak görür. Devlete "sanayi öncesi" seçkinlerin egemen olması yüzünden, Alman devletin kapitalist çıkarları ancak eksik olarak temsil ettiği düşünülür. Eley ile Blackbourn, devletin ilerlemeci karakterini ve kapitalizme uyumasını öne çıkartarak, bu görüşe karşı çıkmışlardır. Şimdi sırasıyla bunlara bakalım.

Engels, Prusya'nın Alman federasyonu üzerindeki tahakkümüne son veren Bismarck'ın "kan ve demir" döneminin, "burjuvazinin ulusal özlemlerinin gerçekleşmesi" olarak görmüştü. "Bismarck, devrimci yollarla bir burjuva devrimi gerçekleştirilmeye hazırды".¹⁷¹ Buna karşın Engels yine de Bismarck'ın eylemlerini, gerek burjuvaziyi gerekse işçi sınıfını, "Prusya'nın hürsüz *Junkerleri* adına" atlatmak gibi umarsız bir çabanın bir parçası olarak görmekteydi.¹⁷²

Engels'e ve Eckart Kehr'in çalışmasına dayanarak Hans-Ulrich Wehler, büyük beğeni toplayan kitabında, Bismarççı Almanya'nın "Bonapartist" yorumuna yeni bir soluk kazandırmıştır. Şöyle yazıyor Wehler; Bonapartizm,

... en iyi, ilk olarak sanayi öncesi seçkinlerin hâlâ güçlerini gösterebildikleri; burjuvazinin bir yandan hızla ilerleme kaydederken, aynı anda da işçi hareketince aşağıdan tehdit edildiği -1848-49'un devrimci yıllarının "kızıl hayalleri" bu tehditin ön habercisiydi- sanayileşmenin görece ilk evresinde ortaya çıkmış otoriter bir yönetim biçimi olarak anlaşılabilir ... Bismarck, geleneksel ve modern unsurları Bonapartizme özgül bir bileşim içinde denge-

170. Age., s. 85.

171. Frederick Engels, *The Role of Force in History* (New York: International Publishers, 1968), s. 64-5. [*Tarihte Zorun Rolü*, Çev. Seyhan Özdoğan, Sol Yay.]

172. Engels, alıntılan Draper, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 410.

lemiştir. Örneğin mutlakçı tarzda bir askeri politikayla devlet müdahaleliğini, müktesep çıkarlar yaratma bir araya getirmiş ve bunu bir plebisitile aldığı onay üzerine dayandırmıştır. 1871'e kadar bir savaş politikası ve 1880'lerde toplumsal ve ekonomik bir emperyalizm politikası izleyerek, dikkati dış meselelere çekmiş ve böylelikle içerdeki sorunları boğuntuya getirmeye çalışmıştır. Alman imparatorluğu'nun kurulmasındaki rolünden, izlediği dış politikadan, iki egemen sınıf arasında uzun süre başanya aralucuk etmesinden kaynaklanan su götürmez, haklı bir karizmanın sahibi olmuştur.¹⁷³

Wehler, "Bonapartizmi" endüstriyel gelişmenin belli bir evresi açısından sempomatik görmektedir. Engels gibi o da siyasal yönetimi elinde bulunduran toplumsal güçlerin siyasal "geri kalmışlığı" nı öne çıkarmaktadır. Wehler'e göre Bismarççı devletin "otokratik, yarı-mutlakçı sahte anayasacılığı", 1879'a kadar devlete hakim olan "sanayi öncesi seçkinler"den ya da "egemen tutucu güçlerin tekelini"nden kaynaklanmaktadır.¹⁷⁴ Burjuvazi ile *Junker* aristokrasisi arasındaki dengenin bu ikincisinden yana olduğu kesindi ve bu gerçek, Almanya'nın gelecekteki gelişmesi açısından derin sonuçlar yaratacaktı:

Toplumsal etkileri açısından bu artçı eylem, -başka ülkelerde kısa vadede, ama Almanya'da uzun vadede- Alman toplumunun her yanında modernleşmenin önüne toplumsal bakımdan tutucu ve özgürlükçülük karşıtı bir engel olarak dikildi ve ancak kısmi değişiklikler yapılmasına olanak tanıdı.¹⁷⁵

Wehler için imparatorluk devletin karakterini bunabıma yatkın kulanış, Bismarççı Bonapartizmin iki vechesi -ilerlemeci ekonomik rolü ile siyasasının geri kalmış ve tutucu karakteri- arasındaki uyumsuzluktu:

İmparatorluk politikasının bütün belli başlı sorunlarının kökeninde, üstesinden gelinmesi mümkün olmayan bir gerilime [sebebiyet veren] şu ikilem yatmaktaydı: Bir yandan sanayi toplumuna doğru hızlı bir ekonomik ve toplumsal gelişme ile öte yandan geçmişten devralınan taşlaşmış bir siyasal yapı.¹⁷⁶

173. Hans-Ulrich Wehler, *The German Empire 1871-1918*, çeviren Kim Traynor (New Hampshire: Berg Publishers, 1985), s. 57-9.

174. Age., s. 55. Engels de kabaca aynı terimleri kullanmaktadır. Bismarck, "arkasına köyütleri yerine *Junkerleri* alarak burjuvaziye karşı Bonaparte rolü oynamaya" çalışmıştır. Alıntılan Draper, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 413.

175. Wehler, *German Empire*, s. 58.

176. Age., s. 64.

Eley ile Blackbourn, devlet ile ekonomi arasındaki bu "mütekabiliyet-sizlik" in, istikrarlı ve işlevsel bir burjuva yönetim biçimine ters düşme boyutunu abarttığı gerekçesiyle bu ikinci yargıya karşı çıkmışlardır. Onlara göre, "gerek Bismarkçı devlet gerekse otoriter bir siyasal tarz, şayet tamamen temel sınıfsal oluşum ve kapitalist sanayileşme süreçleri açısından tanımlanacak olurlarsa, bilhassa 'burjuva' çıkarlarının güvence altına alınması bağlamında son derece etkili olmuşlardır." ¹¹⁷⁷ Başka bir deyişle, imparatorluk devletin içinde kapitalist çıkarlara uygun düşmemek gibi bir eğilim barındırdığı iddiasını reddederek, Wehler'in açıklamasında yer alan vurguyu tersine çevirmektedirler.

... İmparatorluk devleti ... kapitalist bir devletten yerine getirmesi beklenen -kapitalist yeniden üretim koşullarını güvence altına almak, meşruiyeti sağlamak ... egemen sınıfların birliğini örgütlemek, halkın nzasını almak gibi görevlere ... uyum sağlayabileceğini akla uygun bir biçimde göstermiştir. Aslında, şunu söyleyebiliriz: ... Son dönemdeki tarihçilerin inandıklarının aksine, anayasasının hatırı sayılır boyutlarda daha fazla nüfuz ettiği -mecc' güçlerin [topluma] hatırı sayılır boyutlarda daha fazla nüfuz ettiği -aslında "geleneysel" unsurların hatırı sayılır ölçüde daha az "geleneysel" olduğu - bir siyasal sistemde, gerici unsurlar hatırı sayılır ölçülerde daha fazla yalınlaşmıştır. ¹¹⁷⁸

Eley de Blackbourn da haklı olarak şunu söylemektedirler: Prusya devletin yürütme aygıtına, 1860'larda devrimci politikalarını uygulaması için gerekli özerklik düzeyini kazandıran, toplumsal güçler arasındaki koalisyonun ulaştığı büyüklüktür: "Bonapartizm fikrine değerini veren, sahip olduğu bu kuramsal içeriktir; yani, kapitalist toplumsal gelişmenin dayatdığı sınırlar içerisinde, genel bir toplumsal ve siyasal bunalım bağlamında devletin yürütme aygıtının sahip olduğu yaratıcı bağımsızlık..." ¹¹⁷⁹ İleri sürdükleri savlarda, "Bonapartist" rejimin kapitalist niteliğinin öne çıkarıldığı açıktır; -devletin yürütme aygıtı içinde "kapitalizm öncesi" güçlerin tortusu varsa da- Bismarkçı devletin "görece özerklik" i, kapitalist bir görüşü olarak yorumlanmaktadır. ¹¹⁸⁰

1177. Blackbourn ve Eley, *Peculiarities*, s. 132.

1178. Age, s. 141. Perry Anderson genel anlamda benzer bir görüşü benimsemektedir. Anderson, Alman devletin "feodal soyu tarafından üst-belirlenmiş bir kapitalist aygıt olduğunu, ama temelde yirminci yüzyıl başlarında yoğun biçimde kapitalist üretimin egemenliğine girmiş bir toplumsal oluşumla rüdeş" olduğunu ileri sürmektedir. *Lineages*, s. 278.

1179. Eley, *Peculiarities*, s. 150.

1180. Ancak Blackbourn, bunun devletin mutlak kökenleriyle bir ilgisi olup olmadığı hakkında bir şey söylememekle beraber, devletin özerkliğinin belli bağımsız ölçülere dayandığını

Yukarıda ele alınan her iki yorumun da, Bismarkçı devletin temel özelliklerini yakaladığı söylenebilir. Herşeyden önce burada, Prusya toplumundaki en gerici güçlerden birinin, kapitalizmin çıkarına olmak üzere "yukarıdan bir devrim" i gerçekleştirmesinin beklendiği bir süreç söz konusuydu. Soru, bu sürecin nasıl açıldığında yatmaktadır; feodalizm koşullarında kurulmuş bir devlet, bir burjuva devletin nasıl dönüştü? Verilebilecek yanıtların ilkinde, kapitalizm öncesi karakterine rağmen, devletin; deyim yerindeyse kapitalizm öncesi çıkarları ve manığı izlerken, nihai olarak kapitalizmin gelişmesine ön ayak olduğu öne sürülebilir. Bu durumda şunu ileri sürmüş oluyoruz: İmparatorluk devleti hâlâ güçlü kapitalizm karşıtı güdüler barındırmaktadır, ama kapitalizmin topluma kendi manığını dayatdığı "eşitsiz ve birtleşik gelişme" koşullarında, devlet kapitalizmin gelişmesi yönünde bir güç haline gelmiştir. ¹⁸¹

Bu nedenle, Bismarkçı devletin faaliyetlerini çözümlerken; güdüsünü "siyasal birkim" manığından alan dolaysız amaçları ile kapitalizmin üstünlük kazanması için yapabileceklerinin giderek azalması arasında bir

da belirlemektedir: "Devlet görerce özerk kalmıştı ... ve gerekli gördüğü yerde -büyük kapitalist çıkarlar dahil- özel çıkarlara karşı hareket edebilme gücüne sahipti ... Devletin doğal olarak zaman içinde değişmiş olan kendi saygınlık, ekonomik güç ve kamu düzeni ölçüleri vardı." *Peculiarities*, s. 248.

181. 1850'den sonra gerek tarımdaki gerekse sanayideki gelişmeleri ayrıntılıyla ortaya koyan bir diğer kaynak bulunmaktadır. Sanayi konusunda en değerli arasında şunları sayabiliriz: Hamerow, *The Social Foundations of German Unification*, bölüm 1; Helmut Bohne, *An Introduction to the Social and Economic History of Germany*, çeviren WR. Lee (Oxford: Basil Blackwell, 1979); WR. Lee, "Almanya'da 1750-1850 arasında Verginin Yapısı ve Ekonomik Büyüme", *Journal of European Economic History*, cilt 4, sayı 1 (Bahar, 1975); W.O. Henderson, *The Rise of German Industrial Power 1834-1914* (Londra: Temple Smith, 1975); Martin Kitchen, *The Political Economy of Germany 1815-1914* (Londra: Croom Helm, 1978); R.H. Tivy, "Ondokuzuncu Yüzyılda Almanya'da Sermayenin Oluşumu", Peter Mathias ile M.M. Postan'ın yayına hazırladığı *The Cambridge Economic History of Europe* cilt 7. içinde (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1978); Jürgen Kocha, "Alman Sanayileşmesinde Girişimciler ve Yöneticiler", *The Cambridge Economic History of Europe* cilt 7; Karl Erich Borl, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonunda Almanya'nın Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinde Yapsal Değişiklikler", James J. Sheehan'ın yayına hazırladığı *Imperial Germany* içinde (New York: New Viewpoints, 1976).

Tarımda meydana gelen değişiklikler ve tarımsal kapitalizmin gelişmesi ile ilgili olarak bakınız: J.A. Perkins, "1850-1914 Arası Almanya'da Tarım Devrimi", *Journal of European Economic History* cilt 10, sayı 1 (Bahar, 1981); J.A. Perkins, "Alman Tarım Konulu Tarih yazıcılığında İkiklik", *Comparative Studies in Society and History*, cilt 28, sayı 2 (Nisan 1986); R.A. Diekler, "Doğu Prusya'da Örgütlenme ve Üretkenlikte Değişim", W.N. Parker ile E.L. Jones'un yayına hazırladıkları *European Peasants and Their Markets* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1975); R.G. Moeller, "Kaiserreich'da Köylüler ve Tarifeler: Bauern Ne Ölgüde Geri Kalmıştır", *Agricultural History* 55 (1981); ve Richard J. Evans ile W.R. Lee'nin yayına hazırladıkları *The German Peasantry: Conflict and Community in Rural Society from the Eighteenth Century to the Present* içinde yer alan makaleler (Londra: Croom Helm, 1985).

ayrım yapmak gerekmektedir. Robert Brenner'in, kapitalizm öncesi aktörlerin çıkara dayalı ussal eylemlerinin "amaçlanmamış sonucu" adını verdiği şeyi örnek almak, bu sürecin gelişkili doğasını anlamakta yararlı bir model olacaktır.¹⁸² Yani, Bismarckçı devletin yeni artık kaynakları bulmak için atığı adımlar, kendisini, amaçlanan sonuç kapitalizm öncesi toplumsal ilişkileri yeniden pekiştirmek bile olsa, kapitalizmi güçlendirmek gibi bir etkiye sahip politikalar izlemek zorunda bırakmıştır.

Bu açıklama en azından Bismarck'ı, "burjuvazinin ve aristokrasinin gerçek çıkarlarının mucizevi bir biçimde farkında olan ve bunları bu grupların isteklerine karşı kullanan, Alman tarihinin yüce sevkedicisi"¹⁸³ haline getirmekten kaçınmaktadır. Elbette Bismarck'ın Almanya'nın dönüşümünde rolü bulunmayan, edilgen bir amil olduğu söylenemez. Ama politikalarının gerisinde, kapitalizmin gelecekteki gerekliliklerine ilişkin tarih-üstü bir görüş ufkundan ziyade, dünyevi bir pragmatizm bulunmaktaydı. Bismarck'ın gerek burjuvaziyi gerekse aristokrasiyi yatıştırmaya yönelik umarsız girişimleri, bu sınıfın varlığının devamı için gereken ekonomik temeli süratle kemiren koşullar altında yeniden bağimli bir devlet soyluları tabakası yaratma genel stratejisinin bir parçasıydı. Alan Mitchell'in yazdığı gibi:

Asıl gerçek, belli toplumsal ya da siyasal hiziplerin kazanması ya da kaybetmesi şeklinde değil de, önde gelen mülk sahibi tabakaların içiçe geçerek kaynaşması, *les notables* olarak tarif edilebilir. Bismarck, adeta gelişmiş bir soyunun üstünlüğünü siyasal kurumlara aşılamaya çalışmıştı ... Bu, aristokrasi ile yüksek burjuvazinin karşılıklı tavizlerde bulunmasını, yönetimin her iki grubu da teşvikini ve böylelikle cendereye alınmış ayrıcalığa halktan gelecek herhangi bir itirazı bastırarak ya da yatıştıracak bir gayreti gerektirmekteydi.¹⁸⁴

182. Bakınız bölüm 1, s. 33.

183. Evans, "Almanya'nın Kayıp Devrim Miti", s. 79. Evans'ın aklında, Engels'in Bismarck hakkında söyledikleri vardır. Engels'in, Bismarck'ın tarihsel öngörüsü hakkında yaptığı övücü bir değerlendirme için bakınız: *Role of Force*, s. 97-9.

Eley de yer yer Bismarck'a aynı abartılı öngörü gücünü atfeder: "Yeniden canlanan Alman liberalizmiyle anayasal bir zulaşmanın belirlediği koşullar altında Bismarck'ın Alman sorununa getirdiği radikal çözüm, İngiliz ve Fransız devrimlerinin daha bulanuk ve uçuşu senaryoları yerine askeri birliği ve muhalefede doğrudan siyasal görüşmeleri itame eden, başarılı bir yıkardan devrimin klasik bir örneğini oluşturmuştur." *Peacemakers*, s. 85.

184. Alan Mitchell, "Bismarckçı Politikalar Bir Model Olarak Bonapartizm", *Journal of Modern History*, cilt 49, sayı 2 (Haziran 1977), s. 198.

Aynı gerilimleri devlet bütçesi üzerine kopan ihtilaflarda da görmek mümkündür. Anayasa hakkında 1860'larda yeniden patlak veren çatışmalarda, daha önceki ihtilafları belirleyen aynı takıntılar buluyoruz. Odayla, devletin el koyduğu artıkları nihai olarak kimin denetleyeceği sorusu yer almaktaydı. Sheehan'ın yorumladığı gibi,

Liberaller, yeni çağın başından itibaren istedikleri şeyi 60'lı yıllar boyunca da istemeye devam ettiler; [sadece] hükümete egemen olma hakkı değil, bütçe, yasal güvenceler üzerinde denetim kurmak ve görüşlerini Parlamento aracılığıyla ulusa sunmak hakkı.¹⁸⁵

Liberallerin 1858'de kazandıkları seçim zaferinden sonra askerlik süresi üzerine kopan tartışma orduya yaramıştı. Prusya Parlamentosunun alt meclisindeki liberal üyeler iki yılın yeterti bir hizmet süresi olacağını öne sürerken, I. William üç yılda ısrar ediyordu. Hatta görüşüne gizli yürütülen tartışmalarda bile, devletin mali aygıtını hangi grubun denetleyeceği üzerine bir çekişmenin süregeldiğini görmek mümkündür:

Bir Prusyalının kaç yılını kura hizmetinde, kaç yılını ihtiyat eri olarak geçireceği ve kaç yeni alayın kurulacağı gibi karmaşık teknik meselelerin gerisinde, Parlamento'nun ordunun yaptığı harcamalar üzerinde mali denetimini sürdürüp sürdürmeyeceği, dolayısıyla bütçeyi denetleyip denetlemeyeceği gibi temel bir sorunu yatmaktaydı.¹⁸⁶

Ordunun sadece devlet iktidarının bir simgesi değil, devletin elindeki mevcut ekonomik artığı arttırmasını mümkün kılan -vergi dışındaki- başlıca araçlardan birini oluşturduğu düşünülecek olursa, bu tartışmaların yarattığı anayasal bunalımın anlamı daha iyi anlaşılacaktır.

Büyük Elektör zamanından bu yana savaş hali, mutlakçı politikanın merkezinde yer almaktaydı. Bu, her şeyden evvel mutlaklığın yöneticilerinin kendilerini *Junker*liğin pençesinden kurtarmanın ve "siyasal birliğim'e bağimsız bir temel kazandırmanın başlıca yollarından biri olmuştur. Bismarck'ın ülkeyi birleştirmek için yaptığı savaşların kapitalizm açısından yaşamsal sonuçları olmuştur. Birlik, "doğmakta olan kapitalist üretim tarzının, ulusal pazara kurumsal temellerinin kazandırılmasının ve Almanya genelinde bir sanayileşme sürecinin varlığı için gerekli koşulları

185. Sheehan, *German Liberalism*, s. 116.

186. Grenville, *Europe Reshaped*, s. 166.

sağlamıştır.¹⁸⁷ Bununla birlikte bilinçli amaçları açısından bakıldığında ülke birliği için yapılan savaşlar, yakıtını "siyasal birlikim" dinamiğinden alan (bu anlamda teritoryal genişleme, devletin gelirlerini genişletmenin etkili yollarından biriydi) hanedanlar arası daha geleneksel mahiyetli husumetlerin bir ifadesi olarak görülebilir.¹⁸⁸ Teritoryal büyüme Bismarck'ın görüşüne, yeniden bağımı bir devlet soyluluğu oluşturma madde gerekliliklerini karşılayabilmenin aracı gibi görünmüştü olmalıydı.

Bununla birlikte kapitalist gelişmenin "eşitsiz ve birleşik" niteliği, böyle bir girişim için gereken toplumsal temelın süratle ortadan kalkması anlamına geldi. Kent çıkışı kapitalizmin, dünya tahıl pazarında ortaya çıkan değişikliklerle birleşerek kaydettiği hızlı ilerleme, *Junkerleri* kapitalist ilkelere uygun bir biçimde çiftçilik yapmak zorunda bıraktı.¹⁸⁹ Sermayenin kendi tarımsal alanlarına sızmasına karşı uzun süre direnen *Junkerler*, sermayenin mantığı karşısında sonunda pes ettiler.

19. yüzyılın sonlarında, Doğu Elbe'nin malikâne tarımı iki farklı kaynaktan gelen baskıların etkisi altına girdi: Uluslararası tahıl pazarı ile ülkedeki emek pazarı, özellikle de sanayinin gereksinimlerini karşılayan kentli emek pazarı. O nedenle *Junker* tarımı üzerindeki değişme baskısı, Alman tarımındaki iç rekabetten ziyade, Alman kenterinde ortaya çıkan tarım dışı gelişmelerden kaynaklanmaktaydı ... Bu olgu ne kadar vurgulansa azdır; zira aksi halde Alman tarımında kapitalizmin özerk dinamiklerinden söz etmenin hiçbir meşruyeti kalmaz.¹⁹⁰

Kırsal alanda kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, *Junker-kapitalistler* geçinmek için devlere daha az bağımlı hale geldiler, dolayısıyla da devlet soyluluğu saflarına katılmayı daha az çekici bulmaya başladılar, ya da aslında kendi çıkarları ile devletin çıkarlarının ille de birbirine karşılık gelmesi gerektirmediğini gördüler. Servetlerini, artığa özel yollardan el koyarak büyütükleri sürece, ekonomik şartlar nedeniyle devletin el koyduğu artıktan gelen gelire bel bağlamak zorunda kalmadılar.¹⁹¹

187. Eley, *Peculiarities*, s. 145.

188. Grenville, *Europe Reshaped*, s. 272-3.

189. Hussain ve Tribe, *Marxism and the Agrarian Question*, s. 47. Perkins'in de işaret ettiği gibi, *Junker* malikanesinin, kamusal işlevleri'nden soylumasıyla birlikte "... *Junkerler*, 50 ile 100 hektar arası toprağa sahip büyük köylülerden—mülklerinin büyüklüğü açısından belki biraz daha marjinal olmanın dışında—bemen hiç bir farka olmayan, ekonomik bakımdan tarımsal bir kapitalist sınıf oluşturmaya başladılar." Tarım Konulu Tarih yazılığında İccilik', s. 306.

190. Hussain ve Tribe, *Agrarian Question*, s. 53-4.

191. 1870'lerde *Junkerler* arasında tarım kapitalizminin ortaya çıkışının şöyle bir anlamı

Burjuvazi içinse devlet hizmeti çok daha az bir cazibe unsuru. 1870'lerde siyaset işlerinden uzak durmayı bir erdemlilik sayan yeni bir "soylu siyaset" tarzı ortaya çıktı.

1850 ile 1870 arasındaki yirmi yılda, varlığı tren yolu, telgraf ve basın yoluyla ulusal bir iletişim ağının kurulmasına bağlı yeni bir soylu siyaset tarzı billurlaştı. Bu ... yasa önünde eşitlik, toplanma, yani "görüş"ün oluşabileceği bir kamu alanı yaratma hakkı gibi ... önemli değişikliklerin habercisiydi.¹⁹²

Büyük oranda devletin yürümesi dışında, "sivil toplum" içinde kök salmış yeni soylu siyaset, kapitalist toplumsal ilişkilerin "sessiz bir zaferi"ni öngörmeydi. O nedenle sonunda—bizzat devletin "amaçlanmamış" bir yan ürünü olarak—Bismarck'ın eski türde istikrarlı bir devlet soyluluğu yaratma çabasını boşa çıkartan, gerek kenitre gerekse kırdı, yaşamın kapitalist niteliğinin büyümesi oldu.

1880'lere gelindiğinde Perry Anderson'ın sözleriyle Prusya mutlaklığı altında "başka bir devlet tipine dönüşmüştü."¹⁹³ Ancak Anderson'ın da kastettiği gibi, kuramsal olarak bakıldığında bu "dönüşüm"ü *olanzaklı kılan koşullar*¹⁹⁴, bir tek Almanya'nın Batıya olan *coğrafi* yakınlığından ibaret değildi; bunlar her şeyden önce kapitalizmin egemenliği altına girmiş olan bir dünya ekonomisinden kaynaklanan zorlayıcı baskılara bir yanıtı. Kapitalist toplumsal ilişkilerin Alman endüstrisine yayılması ve tarımsal üretimin uluslararası kapitalizmin devrine dahil edilmesi, sonunda eko-

loji oldu: "Toprak sahibi soyluluk, erkek çocukları devlet hizmetine vermeye devam etmekle birlikte, artık bu yüzyılın başlarında son derece tipik bir görünüm olan, memuriyet peşinde koşan yoksul kimseler değildiler". Gillis, "Aristokrasi ve Bürokrasi", s. 121.

192. Blackburn, *Peculiarities*, s. 253.

193. Anderson, *Lineages*, s. 278. Alman bürokrasisinin 1880'lerde, tutuculuğuyla bilinen Prusya İç İşleri Bakanının yönlendirmesi altında "yeniden feodalleştiği" görüşünü popüleştiren büyük oranda Eckart Kehr idi. Bakan, Kehr, "Furtkammer Bakanlığı Döneminde Prusya'da Toplumsal Reaksiyon Sistemi", *Economic Interest*, s. 109-31.

Bu görüş son zamanlar Margaret Anderson ile Kenneth Barkin'in itirazına hedef olmuştur. Onlara göre, Barkin'in 1880'lerde "burjuvazinin yeniden feodalleştiği"ni iddia ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Bakan, Margaret Lavina Anderson ve Kenneth Barkin, "Furtkammer'in Tasfiyesi Miti ve Kulturkampf Gerçeği: İmparatorluk Almanya'sının Tarihyazıcılığı Üzerine Bazı Düşünceler", *Journal of Modern History*, cilt 54, sayı 4 (Aralık, 1982), s. 654-6. Anderson ile Barkin'in savlarının ayrıntıları şundan daha fazla önemli değildir: Sundukları kanıtlar, 1880'lerde, 1890'larda ve sonrasında devlet bürokrasisinde "Junkerlerin çıkarları" egemenliğini sürdürmekte birlikte, devletin toplumsal karakterinin nasıl değiştiğinin görülmesini sağlamaktadır. Bürokratlar büyük değişikliğe uğramış değildi, ama devletin rolü dönüşmüştü.

194. Anderson, *Lineages*, s. 278.

nomi-dışı artık çekme biçimlerinin üzerine dayandığı toplumsal ilişkileri aşındırdı. Siyasal birikimin üzerine dayandığı zorunlu alt tabaka, deyim yerindeyse kapitalizm öncesi devletin seçkin üstyapısının altından iskenleyi bir kerede ve sonsuzà dek çekti. Bundan böyle Alman devletin elindeki devasa kaynaklar kuşku götürmez bir biçimde sermayenin hizmetine koşuldu.